

DANTE PIDU

14. SEPT. 1921

DANTEFEIER

14. SEPT. 1921

R. GUTMANN: DANTE ALIGHIERI

W. SCHMIED-KOWARZIK: DANTES WELTANSCHAUUNG

Ka 8-dat augusti ja 13., 21. ning 29. septembrit nimetatakse Dante surmapäevaks.

Kaugel kallilt kodumaalt, kust teda pime erakondlik viha ja vaen välja heitis, tulesurmaga ähvardatud, pidi Dante, süda täis palavat igatsust ja püha viha inimeste kõlvatuse vastu, võõral pinnal võõrast armust elama. Lootus koju tagasi jõuda kadus. See, kellele taevas oma ukse oli avanud, seisib Florentsi kinniste väravate ees. Surm tuli. Võõrad käed matsid Dante võõrasse mulda. Võõrad pisarad voolasid tema kalmu peale, ja lahke Ravenna valitseja suures kurbuses Alighieri majas toreda matuse järele peetud vaimustatud hauakõne leidis leinajate võõra linna kodanikkude südames kaugeleulatuvat vastukõla. Varsti leinas kõik Itaalia, ja „parvi Florentia mater amoris“ (Florents, nõrga armastusega ema)¹⁾ kahetses oma eksitust. Ta asutas oma kadunud suure poja suremata teose seletamiseks õppetooli, mille esindajaks aastal 1373 nimetati teine hiilgav Itaalia kirjanduse täht, ka Florentsi poeg, Giovanni Boccaccio, kuulus „Commedia umana“ (Inimliku komöödia) luuletaja.

Aastal 1396 tegid florentiinlased asjata katsed oma kõige kuulsamat kodanikku kodumaale matta, et kallist hauda suurepärase monumendiga ehtida. Miks pidi aga Ravenna selle hindamata päranduse välja andma? On ometigi Dante terve Itaalia oma, ja tänu ja õnnesooviga vaatame meie täna meie riigi ilusa ristiemä poole, kes suurtest riikidest esimesena meid tunnustas. Itaalia suur poeg on ka meile kingitud, sest ta on inimesesugu igaveste väärtustega rikastanud, teda õnnistanud teosega, „mille külge taevas ja maa käe on pannud“,²⁾ tööga, mis Dantet mitu aastat kurnanud, ta oma sõnade järele, — „Jumaliku Komöödiaga“.

Piibel välja arvatud, on vaevalt mingit raamatut veel nii sagedasti trükitud ja seletatud kui „La Divina Commedia“. Ta tõlge on täielikult või osalt 25 keeles ilmunud, Itaalia dialektid välja arvatud. Ka eesti keeles on meil „Inferno“ (Põrgu) esimene laul ilusas Grünthal'i tõlkes. Ainult 1800—1899-da aastani on, ühe Ameerika bibliograafi järele, mitte vähem kui 440 väljaannet jumalikust luuletusest trükitud.

Palju on Dante üle kirjutatud, aga ustavaid teateid tema ja

1) „Hic claudor Dantes patriis extorris ab oris,
Quem genuit parvi Florentia mater amoris.“

Bernardo Canaccio. (Dante hauakirjast).

2) *Paradiso*, XXV, 2.

ta elu üle on vähe. Vaene, seisuseta ja kohata emigrant, kuri-teos, ja mitte ainult poliitilises, süüdistatud isik, viletsusest ja hädast koormatud rändaja, eluajal võrdlemisi vähe tuntud kirjanik, kes aga, ise oma kõrget missiooni tundes, seda täita ei võinud, mida vaeselt, viletsalt nõutakse, — ennast alandada, — sellepärast sagedasti ärrituses, arvatavasti mitte väga lahke, — keda võis see mees nii huvitada, et sel ajal tema ja tema elu üle teateid korjata, kui see ka võimalik oleks olnud. Ja siis! Brandes' e sõnad on ka siin kohased: „Kui mees 20 sammu oma ajast ees on, siis käiakse temale järele ja kiidetakse kui juhti; on ta temast aga 1000 sammu ees, siis ei nähta teda enam ja ainult palju hiljemini otsitakse tema jälgi ja käiakse neid mööda.“

Dante surm tegi inimestele silmad lahti. Nad tundsid, kelle nad olid kaotanud. Huvitus kasvas. Legend täitis eluloo vahet.

Ka täna peame meie Carlyle'iga ütleva, meid tutvustavad Dante ja ta elulooga peajasjalikult ainult ta teosed ja kuulus Giotto tööks arvatud portree. Armastusega ja huvitusega on sõber sõpra muidugi kujutanud. Meie seisame arvatavasti Dante kõige õigema pildi ees. Loorber ei kaunista jumaliku luuletaja otsaesist. Temale pakuti pärg, aga ainult tema ristimiskohal, oma bel San Giovanni's tahtis ja lootis ta asjata tänuks „Jumaliku Komöödia“ eest pärjaga ehituks saada¹⁾. Nägemata kibuvitsa-oks näikse selle Jumalat ja inimesi armastaja pead haavavat. Lõpmata valust ja vaevast räägib see nagu. Pehmus, õrnus, õrn kui lapse armastus on ta põhivorm, aga teda katab kare protest, üksindusetunne, uhke, lootuseta, kangekaelselt, vait olev valu. Huul on tal kärtsus kui jumalikus põlguses, nagu põlgaks ta seda, mis tal südant närib. Silm vaatab kui imestuses, nagu küsiks ta, miks maa peal nõnda elatakse. See on noor Dante, „Vita nuova“ (Uue elu) luuletaja. Nõnda näeb nooruses see välja, kelle vaade läbi põrgu pimeduse ja taeva valguse tungis, kellest Beatrice Virgiliusele, teda kõrgema käsu peale eksinud südamesõbrale abiks saates, ütles: „L'amico mio, e non della ventura“²⁾ . . . (Minu sõber ja mitte õnne sõber). Need näojooned on mehe omad, kes liiga uhke ja liiga peene tundega oli, et iialgi õnnelik olla, otsustab õigusega Macaulay. Ja! Maa-pealset õnne Dante ei tunnud, aga taeva rõõmu on ta maa peal maitsenud. Selle tundmuse jätab ta igapähele, kes teda on lugenud.

1) Paradiso, XXV, 1—9.

2) Inferno, II, 61.

Ajad muutuvad, ja meie muutume nende jooksul. Räägitakse ometigi, et Leonardo da Vinci olla oma „Pühas õhtusööma-ajas“ Kristust ja Juudast ühe ja sellegama mudeli järele kujutanud. Elu vaevas, valus ja kurbuses kaob nooruse ilu. „Dantes Alagherii, Florentinus exul immeritus!“ Süüta Florentsist välja heidetud Dantel ei olnud piinarikkas vanaduses midugi mitte neid õrnu, värskaid, noori näojooni freskopildist roosi-õiega Bargello kabelis. Teist Dante Alighieri portreed tunneme meie: sisselangenud palged, lai otsaesine, pikk lõug, kullinina ja sügavad, hirmsad silmad, täis kibedat häda, lõpmata valu, rasket muret, püha viha ja sügavat, äraarvamata mõtet. On see rinnakuju Neapoli muuseumist luule, on ta tõde? Aga — need näojooned on tõesti „dantesques“. See oleks Dante „Jumalikust Komöödiast“.

Boccaccio, kes Dantet oma lapsepõlves võis näinud olla, jutustab teoses „Vita di Dante“¹⁾ (Dante elu) mõnda huvitavat oma suure kaaskodaniku üle. „See meie poet oli keskmise kasvuga,“ ütleb ta. „Ta näokarv oli pruunikas, ja juuksed ja habe tihedad, mustad ja käharad, ja ikka oli ta näost melanhooliline ja mõtetes. Sellepärast juhtus ühel päeval Veroonas, kui tema kirjatööde kuulsus juba igal pool ennast välja oli laotanud, ja peaaesjalikult tema „Komöödia“ osa, mida ta „Põrguks“ nimetab (seda tundsid mitmed, mõhed ja naised), et, kui ta ühest väravast mööda läks, kus palju naisi istus, üks nendest teistele naistele tasa ütles, aga mitte nõnda, et seda Dante ja teised, kes temaga, hästi ei oleks kuulnud: „Vaadake seda, kes põrgus käib ja tagasi tuleb, millal temale meeldib, ja neist, kes all on, üles uudist toob!“ Temale vastas lihtsalt teine: „Tõepoolest, sina räägid tõtt! Kas sa ei näe mitte, kui kähar tal habe ja pruun tal näokarv palavusest ja suitsust, mis seal all on?“ Dante olla ennast selle puhta usu üle rõõmustanud ja naeratades mööda läinud. — Söögis ja joogis ei olnud ta nõudlik, jutustab Boccaccio edasi. Neist, kes seda olid, ütles ta, et nad mitte ei söö, et elada, vaid elavad, et süüa. Ta oli viisakas, osav kõnemees, armastas laulu ja helikunsti. Dante teadusehimu oli suur. Tööl unustas ta aja ja koha. Siis huvitas teda ainult see üks asi, mis tal ees oli, ja kõik ümberringi oli unustatud.

1) XX, p. 37—41.

Kord tuli Dante poodi. Seal anti temale kuulus raamat, mida ta enne mitte ei olnud näinud. Ta toetas ennast rinnaga poe ees oleva leti vastu, võttis raamatu ette ja hakkas suure isuga lugema. Vähe pärast seda algas sealsamas, tänaval, tema ees — pidu: tants, mängud, võitlus. Kära ja kisa oli küllalt, aga Dante ei liigutanud ennast ega tõstnud silmi raamatult. Nõnda luges ta kuni õhtuni. Kui temalt küsiti, kuidas tal võimalik oli nii kena pidu peale mitte vaadata, vastas ta, et ta midagi sellest ei olevat märganud. — Ka au- ja kuulsuseahneks nimetab Dantet „Decamerone“ autor. Seda omadust tunnistavad ka Dante sõnad. Oma kallist õpetajast Brunetto Latini'st rääkides ütleb ta, et ta temalt on õppinud, „come l'uom s'eterna“¹⁾ (kuidas inimene ennast igavestab), ja tänab teda selle eest.

Boccaccio „Vita di Dante“ (Dante elu) on muidugi „Dichtung und Wahrheit“ (luule ja tõde) Dante elust, aga suure kannataja teosed annavad meile võimalust mõnestki kuulsa novellisti anekdoodist ütelda: *Se non è vero, è ben trovato* (Kui mitte tõsi, siis on ta vähemalt hästi välja mõeldud).

Lubage mulle nüüd teid lühidalt selle miljöoga, selle ümb-rusega tutvustada, milles Dante ilmus. Ta isamaa oli klassika vanaaja päranduse üle võtnud. Itaalia rahval oli kuulus minevik, teistel rahvastel seda ei olnud, ja nad pidid oma kultuurilise elu ehitust eesotsast algama. Ka uue aja ideed ja asutused ilmusid Dante isamaal enne kui mujal. Geograafiline seisukoht, mille läbi Itaalia igalt poolt lahti oli, paavsti asukoht, kus kõik ristiusu rahvad kokku tulid, — kõik see sünnitas siin suurepärase rahva ja kultuuri elementide segu, mille läbi vaimuelu arenemine pidi edenema.

Kui me Apenniini poolsaare elu ja olu vaatleme, siis näeme siin 12. ja 13. aastasajal üksikutes isikutes ja ühiskondades iseäralikku vabadusetungi ja liikuvust, nagu mitte kuskil mujal. Keisri ülemvalitsus oli ainult tühi sõna. Kasvavad linnad ei sallinud enam ka piiskoppide ja naabrusevürstide iket. Omavahel oli neil verine vaen, ja võitja armu ei heitnud. Ka linnad ise olid sisemiste tülide ja mässu kohad. Sagedasti tülitesid aadli-sugukonnad omavahel eesõiguste pärast. Siis algas võitlus aadli ja kerkiva kodanluse vahel. Oli aadel kõrvale tõugatud või hävitatud, astusid tema asemele tsunftid, rikaste koda-

1) Inferno, XV, 85.

nikkude ühisused, ja nende valitsus rõhub siis niisama raskelt lihtrahvast ja sünnitab sellega uut mässu.

Sagedasti läks korda üksikutel rahva juhtidel erakonna eesotsa astuda ja erakonna abil vägivaldavalitsust asutada, mille tagajärjeks salanõu ja harilikuks saanud salatapmine oli. Rahva kuuma verd ja selle-aegsete eluviiside toorust arvesse võttes ei pruugi meie verejanuliste, metsikute sündmuste üle mitte imestada. Kirik oleks siin pidanud lepitama ja pehmemdama, aga ta oli ise erakond, ja ta esindajad olid erakondliku viha kuritöödes harjunud. See erakondlik viha avaldas ennast isiklikus vaenus nõnda, et igaüks ikka sõjariistades pidi olema ja iga silmapilk tapmist ja sõda võis välja kutsuda.

Suures võitluses keisri ja paavsti vahel olid Itaalia ühiskonnad enam paavsti poolt, sest siit oli nende vabadusele vähem karta kui keisri poolt. Rooma politika leidis neis väikestes vabariikides soovivat eesmärgi vägevamaks tõusva keisrivõimu vastu ja toetas nende rippumatusepüüdeid. See võitlus lõppes. Erakondade nimed: ghibelliinid, keisri poole hoidjad, ja guelfid, nende vastased jäid aga ka siis, kui keiser enam Itaalia üle valitsemise peale ei mõelnud, ja sellenimeliste erakondade võitlus asjata näis olevat. Mitte kas keiser või paavst, vaid kas see või teine erakond valitseb, oli nüüd küsimus.

Keskaja koledustest ei pruugi ma rääkida. Meie kõrva ulatuvad sõnumed korra üle, mis sellest, mida me veel mõne aasta eest põlgusega keskajaliseks oleksime nimetanud, palju üle käib. Hirmus oli ka keskaeg, aga suurepärasest vaimu liikumist näeme meie temas, suured mehed, võimurikkad, vägevad karakterid kasvavad tema hädaohus. Kurjategijate kõrval ilmuvad voorusekangelased. Sõda rüüstamise ja hävitamisega kasvatab energilist, võimurikast sugu. Kaubandus, käsitöö, tööstus, kunst, teadus tulevad õitsele.

Padua, Bologna, Salerno ülikoolid olid keskajal suures aus. Arsti- ja õigusteadust oli ainult siin võimalik õppida. Kuulus oli Pariisi ülikool usuteadusega, aga ta kuulsad õpetajad: Thomas Aquinas ja Petrus Lombardus olid Itaalia pojad.

Üks kõige tähtsamatest Itaalia vabariikidest oli Florents. 13. aastasaja lõpul olla sellel linnal olnud 150 000 elanikku, 110 kirikut, 300 villavabrikut 30 000 töölisega, 600 notaariust, 80 pangamaja. Macaulay järele oli ta sissetulek suurem kui see, mis 300 aastat hiljemini Inglismaa ja Iirimaa koos kuninganna Eli-

sabethile võisid anda. Aga rahu ei tunnud see rikas Euroopa laenuandja, kelle käest keiser ja paavst raha said teineteise vastu sõdida, ja, lühikesed vaheajad välja arvatud, möllas Florentsis erakondlik võitlus. Viha oli nii suur, et ghibelliinide erakond kord kõik linna tahtis ära lõhkuda. Farinata päästis Florentsi oma kõnega. Tükkideks tahtis ta ennast lüüa lasta, enne kui ilusa kodulinna hävitamist lubada. „Ja kui ka keegi nii ei mõtle kui mina, kaitsen ma Florentsi oma mõõgaga surmani,“ hüüdis ta ¹⁾. „Inferno“ (Põrgu) 10-as laulus kõneleb ta oma vahvusest ²⁾.

Selles olekus' oli Itaalia, oli Florents, kui Dante (täie nimega Durante) Alighieri siin mai- või juunikuus aastal 1265 sündis. Ma ütlesin juba, et meid luuletaja elulooga peaaesjalikult ta ise tutvustab oma teostes. Aga kas ei ole meil ka siin „Dichtung und Wahrheit“ (luule ja tõde)? Mõned biograafilised teated annavad meile Florentsi ajaloo kirjutajate märkused, ametlikud ja eradokumendid.

Alighieri (Boccaccio järele, algupäraselt Aldighieri, ladina keeles Alagherii — vanasaksakeelsest Aldiger) perekond ilmub ajaloos esimest korda Cacciaguidas, kes aastal 1147 risticõjast osa võttis, ja on, Scartazzini järele, Florentsi dokumentides ikka kodanikkude seas. Donati väimees, Neapoli kuninga sõber, ei võinud aga mitte lihtsast soost olla. — Dante isa oli guelfide erakonnas, aga mis ta oli, meie ei tea. Väga jõukas ta ei olnud. Luuletaja kaotas isa ja ema Bella varatselt. Ta lapsepõlv on meile tundmata. Kus ja kuidas Dante oma hariduse sai, on ka teadmata. Poet jutustab, et ta kunsti, sõnu riimidesse panna, ainult iseoma abil õppinud, et joonistamine ja laulmine teda lõbustanud, ja et ta noorest põlvest kõige kuulsamaid ladina luuletajaid ja provanssaali trobadoorisid uurinud. Greeka keelt „Komöödia“ luuletaja kahtlemata mitte ei mõistnud, sest kui ta oma suurel käigul greeklastega kokku tuleb, ei kõnele mitte tema nendega, vaid Virgilius.

Dante teadusejani oli arvatavasti väga suur. Võib olla, et ka kuulsusehimu tema suurt tööisu toetas, aga vägev kõigepoolne huvitus oli ometigi selle hiiglavaeva peapõhjus. Seda näeb igaüks, kes tähelepanelikult „La Divina Commedia't“ loeb.

1) Villani, *Cronica*, VI, 81 (Vossler, *Die göttliche Komödie*, Heidelberg 1908, II B., p. 995).

2) *Inferno*, X, 91—93.

Suur mõju oli Dante vaimu arenemise peale Brunetto Latini, suurel teaduse- ja politikamehel, kelle prantsuse keeles kirjutatud töö „Le Trésor“ (Il Tesoro)¹⁾ meile selle-aegset teaduslikku haridust kui entsüklopeedia esitab.

Kas luuletaja Bologna ülikoolis õigusteadust õppis, on lahine küsimus. Ta kaebuses „Convivio's“ (Pidusöögis)²⁾, et tal võimalust ei olnud õndsate laualt inglite leiba süüa, nähakse eitavat vastust. Kas on aga nii suur süstemaatiline teadmine iseõppimise teel võimalik?

9 aastat vana, nägi Dante 8-aastast tütarlast punases riides — Beatricet, ja esimene armastus võttis teda oma vägeva võimu alla ja kasvas aastatega. „Vita nuova's“ (Uues elus) kirjeldab ta, kuidas see armastus temale uue elu annud ja kui vägevalt ta tema peale mõjunud. Noor Dante väriseb, ta süda tuksub ärrääkimata rõõmuga tütarlapse peale vaadates. Beatrice tervitus on temale kõige suurem õnn. Kui nõjutud, õnnest jooanud, otsib noormees üksindust. Ka see armastusekevade on täis taeva rõõmu ja surma kurbust! „Himmelhoch jauchzend, zu Tode betrübt!“ Püha armastus kasvab, kasvab ilusa „donna“ surmaga 1290-al aastal. See oli armastus, mis maa peal sündinud ja mis taeva viib, armastus, millest meie aeg vaevalt veel aru saab. Ta oli Dante suuruse idu. Armulaulude magusas helis kuuldu juba suure suremata teose eeskõla. — Laulda lubab Dante oma õndsast Beatricest, kes nüüd selle näkku vaatab, „qui est per omnia secula benedictus“, nagu veel iialgi ei ole naisest lauldud.

Valus oli Dantele Beatrice surm, aga noorusehaavad kasvavad ruttu kinni. Jumalik laulik leiab troosti oma „donna gentile“ armastuses. Arvatavasti oli see Gemma Donati, kelle ta mõni aasta pärast seda naiseks võttis. Donati perekond oli üks kõige esimestest Florentsis. Arvatakse, et Dante selles abielus mitte õnne ei leidnud. Gemma kasvas lapsi Florentsis, kui mees kaugel viibis. Lapsed on pärast isa juures, aga emast ei ole juttu, ehk ta küll Dantest kauemini elas. — Et Gemma lastega Florentsi jäi, kus Donatid temale abi võisid anda, on muidugi mõista. Väesel emigrandil oli juba üksinda raske elu ülespidamist leida. Pärast võis perekonna omanduse kaitse Gemma Florentsis viibimist nõuda.

1) *Li livres dou Tresor*.

2) *Convivio*, I, 1, 7 (Le opere di Dante. Testo critico della Società Dantesca Italiana. Firenze 1921).

Gemma sugulased ei olnud mitte sümpaatilised. Paruniks nimetatud Corso Donati, Florentsi Katilina, oli vägivaldne mees. Kergemeelne Forese mõjus pahasti Dante peale. Luuletaja näib ka ise üksvahe kergemeelse elu sisse sattunud olevat. Beatrice heidab temale seda ette maapeelses paradiisis ¹⁾. Boccaccio sõnades on oma osa tõtt ²⁾.

Neist eksitustest vabastab Alighieri enese nähtavasti varsti ja töötab edasi selle-aegse teaduse omandamises. Filosoofia, loodusteadus, sel ajal tuttavad klassikakirjanikkude teosed, Aristoteles, „nende meister, kes teavad,“ tema Araabia seletajad, Araabia tarkus, sholastika suured esindajad ja ladinakeelne Piibel, millega põhjalikku tutvust Dante teosed avaldavad, olid ta hinge- ja vaimutoiduks.

Elu kutsub Alighieri teaduslikult uurimiselt sõtta ja poliitilisele tööle kodulinna huvides. Aastal 1289 võttis ta Kampaldino lahingust osa, oma sõnade järele „sõjariistades mitte enam laps“. Võimalik on, et ta sel aastal ka Kaprona kastelli sissepiiramisel oli.

Aastal 1282 oli Florentsis demokraatlik valitsus asutatud. Alighieri pidi apteekrite ja arstide tsunfti astuma, et oma poliitilist tegevust algada. Ta kõnede ja tegevuse üle linna nõukogus 1296.—1300. aastani on meil teateid. 2 kuu jooksul, 15. juunist kuni 15. augustini, oli Dante aastal 1300 prioride nõukogu liige, millele kodumaa valitsus (kui ka piiratult) oli usaldatud. Selle auga algab ta õnnetus.

Perekondlikkude tülide põhjusel olid Florentsis ülivägevad guelfid kahte parteisse lahku läinud: mustad, paavsti autoriteedi toetajad, Corso Donatist juhitud, ja valged, kes ghibelliniide partei konservatiivsetele ideedele enam liginesid, Cerchi juhatusel. Dante oli valgete poolt. Ta oli paavst Bonifatiuse VIII. Florentsi kohta ahnete plaanide vastane ja vihkas teda väga, nagu meile „Jumalik Komöödia“ teatab. Kui Karl Valois Bonifatiusest aastal 1301 Florentsi saadeti, et mustadele valgete hävitamisel abi anda, oli ka Dante üks nendest, kes võitjate vaenlaste viha alla langes. 1302. aasta esimestel päevadel läks valitsus valgete erakonna käest mustade erakonna kätte üle, ja Florentsi „podestà“ otsustas Alighieri ja tema kolm ametivenda, ainult kuulujuttude põhjal, neid rahasummade omandamises, altkäemaksu võtmises, ühe sõnaga, stereotüüpiliste pimedade erakondliku viha süüdistustega

1) Purgatorio, XXX, 124—138.

2) Vita di Dante, p. 54.

määrides, kaheks aastaks kodumaalt välja heita ja neilt suure rahatrahvi võtta. Dante kui ka teiste kolme majad lõhuti maha ja varandus konfiskeeriti. Märtsikuus uuendatakse kohtu otsus. Alighieri, temaga 3 endist kaaskannatajat ja 11 erakonna tegelast heideti eluajaks isamaa piiridest välja, tuleriidaga ähvardades.

Kes Dante teoseid tunneb, võib ainult põlgusega Florentsi podestà vaevases ladina keeles kirjutatud protokollil lugeda. Aga ka meie-aegne poliitiline elu tunneb seda kurja taktikat. Kas ei määrita ka nüüd erakondlikus võitluses kerge meelega meeste au, kes oma elu ja elutöö isamaale ja rahvale on pühendanud.

Asjata olid kõik Alighieri ja tema kaaskannatajate püüdmised, heaga või vägivallega koju tagasi pöörduda. Algas rändamine, vaene, raske emigrandielu. „Paradiisi“ 17-as laulus¹⁾ laseb luuletaja enesele oma esivanemast Cacciaguidast oma kurba saatust ette ütelda:

„Tu proverai sì come sa di sale
Lo pane altrui, e com'è duro calle
Lo scendere e'l salir per l'altrui scale.“

Tunda saab ta, „kui soolaselt võõras leib maitseb, kui raske on tee võõra treppi mööda üles ja alla käia“. „Com' è duro calle“ (Kui raske on tee)! ohkavad Dantega meie päevil miljonid emigrandid.

Et Alighieri „ise ennast erakonnaks tegi“, oma saatuseeltsimeestega lahku läks, ei kergitanud ta rasket emigrandielu, mille üle meil ka vähe ustavaid teateid on. Ta läks esiotsa Veroonasse, kus della Scala perekond valitses. Aga mitte kaua ei olnud ta siin. Siis oli ta Bolognas ja Paduas, kus ta filosoofiliste ja kirjandusliste uurimiste kallal töötab. Rahuta rändab ta siis mööda Itaaliat, oma tahtmise vastu saatusest löödud haava näidates, nagu ta ise „Convivio's“ ütleb²⁾.

Aga teaduslist töötamist ta kõige raskuse peale vaatamata ei jäta. Kõige selle-aegse teaduse omandas enesele Dante. Mööda isamaad rännates tutvustab ta ennast Itaalia keelemurretega ja saab selle läbi võimaluse ühise emakeele loomist toetada. Aastal 1306 leidis ta aset Marchese Malaspina juures, kus ta diplomaadina töötas. Nüüd kaovad mõne aasta jooksul rändaja jäljed. Ta olla Casentinos ja Romagnas elanud, Oksfordis ja Pariisis

1) *Paradiso*, XVII, 58–60.

2) *Convivio*, I, III, 4.

käinud, kus ta usuteadust uurinud. Mõned teated Pariisi hoovi elust „Komöödias“ toetavad mõtet, et Alighieri Seine kaldal on viibinud.

Aga raske ja alandav oli Dantele kõik see elu. Ikka ärrituses, ei olnud ta mitte alati ettevaatlik oma sõnades. Kui teadusemees, tundis ta vähe praktilist elu. Küll peab ta ennast ilmakodanikuks, kellele maailm „velut piscibus aequor“ (nagu kaladele meri), aga ta oli ja jäi ihu ja hingega Florentsi kodanikuks. Kõige viha peale vaatamata armastas ta üliväga oma kallist ilusat linna, ja kala libedus puudus jumaliku laulu lauljal. Kõik see seletab täiesti kurba kaebust, mis kõikides Dante teostes kõlab.

Alighieri on Rooma politikat oma ihu küljes tundma õppinud. Isamaa kurb poliitiline seis, Prantsusmaa ahne isu, kõik see on teda ghibelliiniks teinud. Nagu rahvastel on üks vaimulik juht, nii olgu ka ilmlik valitsus ühes käes, otsustab Dante. Vana Rooma riik oli rahvastele rahu, korra ja ühesuguse õiguse annud. Saksa rahvusest Rooma keisris näeb luuletaja tseesarite järeletulijat. Aga selle mõtte aeg oli möödas, ta oli oma huvituse kaotanud, tema eluvõimaluse tingimused olid hävitatud. Kõik oli keisrivalitsuse vastu: Itaalia võimumehed, vägev Prantsusmaa. Aga vaata! Nähtavalt täitmata luuletaja unenägu saab tõeks. Oktoobrikuus aastal 1310 tuleb Heinrich VII üle Alpide. Kui välk selgest taevast mõjub see teade. Vägevad guelfid on kohkunud, rõhutatud ghibelliinid voolavad igalt poolt keisrile vastu ja nendega Dante. Teda juhtis isamaa-armastus, õnn, lootus armsale kodumaale tagasi jõuda, et kalli Florentsi heaks töötada. Ta seisis selles üksinda, sest seltsimehi huvitasid enam erakondlikud ja isiklikud küsimused. Täis vaimustust ergutas ta keisrit sõna ja kirjaga. Aga Luksemburgi sõjakäik oli armetu. Hohenstaufenite ajast oli Itaalias palju muutunud. Heinrichi surma teade aastal 1313 võeti lunastusetundega vastu. Dante on oma keisri hingele „Paradiisis“ trooni üles seadnud¹⁾.

Veel kord petab Dantet lootus. Uguccione della Faggiuola, Piisa valitseja, viib ghibelliinid Itaaliasse jäänud keisri palgatud sõjameeste abil võidule. Guelfid saavad lüüa. Aastal 1314 langeb Lucca Uguccione kätte. Dante leiab arvatavasti siin Gentucca armastuse ehk sõprusega ilustatud elukoha. Järgneval aastal

1) Paradiso, XXX, 133—138.

toetab võit guelfide üle Montecatini legendikul ghibelliinide röömsat lootust. Aga Luccas ja Piisas tõuseb mäss Ugucione vastu ja sunnib teda põgenema. Sellega kaob ka Dante viimane lootus.

6. novembril aastal 1315 oli Florents Alighieri ja tema poegade üle kohut mõistnud ja oma otsuses nad isamaa vastu mäsajateks kuulutanud. Nüüd oli Florentsil õigus.

Ettepanek kodumaale tagasi pöörduda tingimusega, avalikult ennast kurjategijaks tunnistada, kui niisugune rahatrahvi maksta ja ennast avalikult alandada, täitis „Jumaliku Komöödia“ luuletajat vihaga. Ta vastus on ilus ja tunnistab Dante vaimu võimu. „Mitte see ei ole tee isamaale tagasi tulla,“ kirjutab ta. „Kui mitte teist ei leidu, ei taha ma ilmiski Florentsi tagasi. Kas ma ei näe mitte päikese ja tähtede valgust igal pool? Kas ma ei või mitte iga taeva all kõige magusamat tõtt uurida?“ „Ka leiba ei saa mul punduma.“

Ettepaneku ja vastuse tõde on kahtluse all. Aga Dante sõnad vastavad ta meeleolule. Auga tagasi tulla ja oma ristimiskohal püha laulu eest, mille külge maa ja taevas käe on pannud, mis teda mitu aastat kurnanud, pärjaga ehituks saada igatseb Alighieri, ja sellest igatsusest laulab ta „Paradiisi“ 25. laulu hakatusel ¹⁾).

Viimased aastad elas Alighieri Ravennas oma laste, sõprade ja austajate keskel selle linna lahke valitseja Guido Novello da Polenta juures ja lõpetas oma jumaliku laulu. Aga ka siit kõlab luuletaja kaebus rõhuva vaesuse üle.

Politiiliselt reisilt Veneetsiast tagasi jõudes, kus ta Ravenna ja tema valitseja huvides käis, tõi ta omale surma kaasa.

Küll austati Alighierit pärast surma, aga viha ja vaen ei vaikinud, ja rahutu ei leidnud rahu ka hauas. Ta surnukeha tahtis paavsti kardinaal-legaat Beltrando del Poggetto aastal 1329 ära põletada „igaveseks häbiks ja mälestuse hävitamiseks“. Florents uuendas ikka jälle oma kuulsa poja surnukeha nõudmist. Aga mungad olid ta ära peitnud ja kirstu lõualuu alumise osa ja mõned sõrme- ja varbakondid jätnud. Alles 1865. aastaks leiti Dante keha peaaegu imekombel üles, Itaalia suureks pühaks, ta kõige suurema luuletaja 600-aastase sünnimise päevaks.

Dante kultus algas varatselt ja vaikis osalt 17-da aastajaja jooksul. Ta ärkas jälle 18-dal ja äravõitmata võimuga õitseb

1) Paradiso, XXV, 1—9.

ta 19-st aastasajast. Itaalia ei seisnud oma lauliku ja tema teose uurimises ja kuulutamises mitte üksinda. Saksamaa asutas esimesena oma „Dante-Gesellschaft“ aastal 1865, siis Ameerika 1882 ja luuletaja isamaa 1888. Ka Inglismaa, Prantsusmaa ja endine Venemaa on Dante mõtte, elu ja aja uurimist omalt poolt kalliste annetega rikastanud. Kunagi ei ole mitte ühelegi kirjanikule nii üldine huvitus ja austus osaks saanud kui Dante Alighierile.

Vara tõstab ta oma vaimu tiivad ja ilmub, 18 aastat vana, kui trovatore, Toskana kuulsatele luuletajatele, „armastuses truudele“, sonetti saates ja neilt selles kirjeldatud unenäo, vaimu ilmutumise seletust paludes. Cavalcanti kadeduseta, surmani truu sõpruse sai ta tasuks.

Dante laulud avaldavad esiotsa Proensa luule mõju; on ta ju ka ise provanssaali keeles luuletanud. Provansi laulikud on talle head tuttavad, ja kuulsateks nimetab ta Bertran de Born'i „in armis“ (sõjaluules), Guiraut de Bornelh'i „in rectitudine“ (õigluseluules) ja iseäranis Arnaut Daniel'i „in amore“ (armastuseluules). Meile on viimane kõige igavam trobadoor. Ehk seletaks tema omaks nimetatud kaduma läinud romaan „Lancelot“, mille mõju all Francesca ja Paolo langenud olla, Dante ja Petrarca kiitust.

Kui ma „Paradiisi“ 27-as laulus Peetruse sõnu neist nime-tusega „In vesta di pastor lupi rapaci“¹⁾ (Karjase riides kiskjad hundid) loen, siis kõlab minu kõrvas Guilhem Figueira kuulus Rooma-sirventes, Luteruse vägevate sõnade eeskõla. Täis võimu olid selle laulu sõnad, ja tal oli sel ajal kuulsa vaimuliku laulu vorm ja viis. Vaimustusega võtsid keisri poolehoidjad ta vastu. Ka tänasel päeval ei või teda külma verrega lugeda. Dante pidi laulu ja tema mõju tundma. Mõnda sirventese vägevatest sõnadest laseb ta „Paradiisis“ Peetrust ütelda.

Aga Provansi (Proensa) trobadooride armastuseluule ei räägi mitte südamekeelt. Diez ütleb: „Nende luule oli enam mõistuse kui tundmuse asi.“ „Nende peapüüdmine oli kuulsus.“ Dante vabastas ennast trobadooride konventsionalismist, ja „il dolce stil nuovo“ astub asemele. „Ma olen üks nendest, kes, kui armastus minu peale õhkub, seda tähele paneb ja sel viisil, kuidas ta minu sees ette ütleb, üles tähendab,“ ütleb Dante 24-as „Purgatorio“ laulus.

1) Paradiso, XXVII, 55.

„ . . . Io mi son un che, quando
Amor mi spira, noto, e, a quel modo
Che ditta dentro, vo significando.“¹⁾

Ilus luuletaja ülesande kujutus!

„Vita nuova's“ teatab Alighieri, et selge jõe kaldal kõndides ta allaheitmata luuletamistungi tunnud, ja ta keel rääkinud, kui iseenesest liikuma pandud, ilusa laulu Beatrice auks esimesed sõnad: „Donne, ch'avete intelletto d'amore“ . . . (Donnad, kes teie armastust tunnete . . .)²⁾.

Südamest tulevad Dante laulud ja tungivad südamesse. „Rime“ ehk „Canzoniere“ (Salmik)³⁾ ja „Vita nuova“ (Uus elu), luuletaja armastuse lugu sellest silmapilgust, kus ta Beatricet esimest korda nägi, kuni selle tunnini, kus tal mõte tuli „Komöödiat“ kirjutada, tutvustavad meid nendega. „Vita nuova“ on kui „Divina Commedia“, selle suure harmoonia, maa ja taeva laulu preluudium. „Incipit vita nova!“ (Algab uus elu!) Lapseunest ärkas Alighieri mehe-elule.

„Uueks eluks“ nimetas Dante oma nooruse teost võib-olla mõttes, et armastuses Beatrice vastu tema hing uuesti sündis ja ta selles tundmuses uue olemise alguse ja põhja leidis. Selles esimeses teoses leiame meie luulet ja proosat. „Need laulud,“ ütleb õigusega Boccaccio, „on imeilusad,“ aga ka noore Dante emakeelne proosa on selle-aegne chef-d'oeuvre.

Sügav oli luuletaja kurvastus Beatrice surma pärast. Aga ajaga leiab ta oma „donna gentile“, oma „donna pietosa“ armastuses troosti. Selle „donna gentile“ episoodi „Uuest elust“ tuletab meile „Convivio“ (Convito, Pidusöök, Teaduse sümposion, Sacrum convivium) meelde, moraalfilosoofiline traktaat Dante allegoorilis-filosoofiliste luuletuste komentaari vormis. (Teos ei ole lõpetatud.) Teine armastus on esimese mõneks ajaks kõrvale lükanud. Aga autor tahab ennast rehabiliteerida, näidata, et mitte kirk, vaid voorus teda juhatanud. Armastuselaulud seletatakse allegooriliselt ümber. Beatrice on teoloogia (usuteadus), naabrineiu — filosoofia, ja tema ilusad silmad — loogilised tunnistused, mis südamesse tungivad.

1) Purgatorio, XXIV, 52, 53, 54.

2) Vita nuova, XIX (Le opere di Dante. Testo critico della Società Dantesca Italiana).

3) Need luuletused ilmusid koguna pärast luuletaja surma. Nende hulgas on ühe osa ehtsus kahtluse all.

Ka „Pidusöögis“ vahelduvad luule ja proosa. Laulud armastuse ja vooruse üle on söögid, nende seletused on leib. See teos pidi rahvale emakeeles teadusemeeste tarkust suupäraseks tegema. Itaalia keel astub ladina keele asemele, ja ilus on rahvakeele kaitse ja kiitus „Convivio“ esimeses osas. Juba see töö tutvustab meid Dante suurepärase teadmiselega. Siin leiame meie juba materjali, millest suur kunstnik „Jumaliku Komöödia“ teaduslikud osad välja töötas. Kui teaduse popularisaator, jätkas ta Brunetto Latini püüdeid.

Sel ajal, kui ladina keel kõige vaimuelu üle eksimata võimuga valitses, julgus Alighieri teaduslikule tööle Tuhka-Triinu seeliku selga panna ja veel iseäraliselt selle rahvakeele üle kirjutada. Ta räägib temast imestusest tarretanud selle-aegsetele õpetlastele teoses „De vulgari eloquentia (eloquio)“.

Suur ettevõte, esimene teoreetiline uurimine Itaalia luule vormide üle, ei ole selles teoses mitte täide saadetud, sest ta katkeb peatüki keskel. Kui tõsi on, et Dante teost neljas või viies raamatus tahtis kirjutada, siis on ta neist esimesega valmis saanud ja teisest ainult 13 peatükki ja 14-da osa, milles ta „canzone“ üle kõneleb, annud. Esimeses raamatus, — keele üle —, milles Dante keeleteaduse pioneerina meile ilmub, on huvitav, et ta provanssaali, prantsuse ja itaalia, ja-sõna järele, o c, o il ja si keelte sugulust põhjendab. Itaalia keele peale üle minnes nimetab ta 14-est murdest Bologna dialekti kõige paremaks, aga siiski ka tema ei ole see Itaalia „Vulgare (Vulgare) illustre“ (cardinale, aulicum, curiale), see kirjandusekeel, mida ta otsib. Dante tuleb otsusele, et see „Vulgare illustre“ mitte ühe linna ehk koha, vaid Itaalia ühest otsast kuni teiseni kõikide oma on, et kõikides temale tarvilisi elemente leidub. Ta on kõige suurematest Itaalia luuletajatest tarvitatud Itaalia rahvakeel. Luuletaja ise tarvitab Florentsi murret, teda teistega täiendades. Ta rikastab oma kodukeelt laensõnadega provanssaali ja prantsuse keelest ja oma sõnakujundustega. Mis selle keele abil korda võib saata, näitas Alighieri „Commedia's“.

Dante suur teenus on, et Itaalia nii ruttu rahvusliku keele sai.

Võitlus erakondade vahel rõhus raskelt inimesi, ja Dante kuulutab oma poliitilised vaated, neis abi rõhuvas olekus leides, oma teoses „De Monarchia“ ehk lihtsalt „Monarchia“. Esimeses raamatus põhjendab Alighieri, et monarhiat inimlikule seltskonnale („civilitati humani generis“) ja täielikumale ilmakorraldusele tarvis

on; teises näitab ta, et monarhia ehk üldse keisri (monarhi) valitsuse täidesaatmise õigus ajalooliselt ja loomulikult Rooma rahva oma on, ja kolmandaks, et keisri (monarhi) autoriteet mitte paavsti alla ei käi ja otsekohe Jumalast on. Need poliitilised vaated tulevad ka teistes selle-aegsetes töödes ette. Dante on neid süvendanud.

Inimene võib patu langemise järele, otsustab Alighieri, igavest elu ja õndsust ainult paavsti juhatusel leida, aga keiser juhib teda ajalikule õnnele. Ta annab inimestele kõige kallima ande — rahu. See rahu on võimalik, kui vürstide üle kõrgem instants on ja neid tülis lepitab. Ainult keiser võib õigust alal hoida, sest ta seisab üle kõige ahnuse. Kõik on ju tema oma. Keisri autoriteediga peab filosoofi oma ennast ühendama. Filosoof, kelle juhatusel keiser valitseb, on Aristoteles.

„Monarchia“ esimeses raamatus, 12. peatükis, loeme meie sõnu, mis meie-aegsete riigiasutuste seinu võiksid kaunistada: „Non enim cives propter consules nec gens propter regem, sed e converso consules propter cives et rex propter gentem.“ See tähendab, et mitte kodanikud konsulite pärast ehk rahvas kuninga pärast, vaid konsulid ja kuningas on rahva pärast. Sellepärast on maailma monarh, Dante sõnade järele, kõikide kõige ülem teenija („minister omnium“).

„Pidusöögis“ ja „Komöödias“ leiame meie mõnda huvitavat täiendust „Monarchias“ avaldatud mõtetele. Ma lisan ka ülevalnimetatud teostest võetud materjali „De Monarchia“ sisule juurde, et teid Dante poliitiliste vaadetega täielikumalt tutvustada.

Üksikud inimesed, linnad ja riigid tarvitavad oma kõige kõrgemale eesmärgile jõudmiseks rahu, et mitte vaenus elada, vaid üksteist aidata. Et see korda läheks, et nad õigust tahaksid, on nende voli üle keiser, „il cavalcatore dell' umana volontà“ (inimliku voli ratsutaja), aga kõige kõrgem inimeses, ta mõtteriik ei ole keisri valitsusekepi all. Keisri õigust ei pea kirik mitte enesele omandama, sest selle läbi langeb kirik mudasse. Karjasekepp ja mõök ei või ühes käes olla. Aga Caesar avaldagu seda au Peetrusele, mis vanem poeg („primogenitus filius“) isale võlgneb¹).

1 Monarchia, III, xvi, 18 (lõpul): „Illa igitur reverentia Caesar utatur ad Petrum, qua primogenitus filius debet uti ad patrem.“ (Le opere di Dante. Testo critico della Società Dantesca Italiana. Firenze 1921.)

Selles üldises monarhias, keisririigis ehk kõikide rahvaste liidus keisri juhatusel peab inimesesugu ülemvalitsejast ainult üldistes, ühistes asjades, mis kõikidesse puutuvad („secundum sua communia, quae omnibus competunt“), ühise seaduse järele rahule juhataatama¹⁾. Maade iseäralikud omadused nõuavad oma seadusi.²⁾

Kraus leiab Dante riigiõpetuses kultuuririigi õige idee (vaimline ja moraalne inimesesoo tõstmine), monarhia sisemise väärtuse tunnustuse, Itaalia rahvusliku mõtte, kleeuse taganemise nõudmise juhtimisest poliitilistes ja kodanlistes asjades, teed kiriku uuendamisele (paleusline katolitsism, mitte poliitiline), otsuse kirikut ja riiki puutuvates küsimustes. Ma lisaksin veel juurde: „De Monarchia’s“ leiame meie mõtte maailma rahu teostamisest rahvasteliidu abil monarhi juhatusel.

Cipolla näeb Dante õpetuses kõrge paleuse kuju, leiab aga, et Alighieri eksis ainult usus tema kerge kordamineku sisse lähedal ajal. Ja, inimesesoo arenemine kõnnib viivleval sammul! Samose Aristarchos’e õpetuse võis ainult Kopernikus läbi viia. Üle 600 aasta on Dante Alighieri õpetusest mööda läinud . . . Aga! . . . Kas ei kuule meie mitte nüüd, meie päevil, meie ajale vastava rahvasteliidu esimest arga tuukuvat lapsesammu? Kas ei kõla meile mitte kuuldavalt Euroopa toitja ja toetaja, helde ja vägeva Ameerika helisev hääl: „Sõjariistad maha!“

Üksinda seisis Dante Alighieri, — universalist, kosmopoliit, patsifist, — keskaja veres, vaenus ja hädas. Inimesed ei mõistnud veel mitte, et nad on vennad ja ühesugused — hädas ja surmas. Aastal 1329 põletati Dante teos „De Monarchia“ paavsti kardinaal-legaadi Beltrando del Poggetto käsu peale avalikult ära. Veel ei ole ta ametlikult katoliku kirikust keelatud raamatute „Index’ist“ kustutatud.

Kirjavahetuse Dante ja Bologna luuletaja Giovanni del Virgilio vahel värssides, ladina keeles, peab Kraus mitmete teiste vastu kahtlusvääriliseks. Kevadel aastal 1319 laidab Giovanni Alighierit, et ta rahvakeeles kirjutab, annab nõu ladina keeles luuletada ja

1) *Monarchia*, I, XIV, 7: „Sed sic intelligendum est, ut humanum genus secundum sua communia, quae omnibus competunt, ab eo regatur et communi regula gubernetur ad pacem.“

2) *Ibid.*, I, XIV, 5: „Habent namque nationes, regna et civitates inter se proprietates, quas legibus differentibus regulari oportet: est enim lex regula directiva vitae.“

kutsub teda Bolognasse. „Divina Commedia“ luuletaja vastab ekloogiga 76 heksameetris, et ta luuletajapärga mitte keisrivastases linnas ei tahaks vastu võtta, vaid kodumaal ja siis, kui ta teos on lõpetatud. Giovanni kutsub uuesti, ja Dante vastab eitavalt 97 heksameetriga. Au need värsid Alighierile ei tee, ja uudist meie neist ei leia.

Dante ladinakeelseist kirjadest peetakse nelja, neid küsimuse alla jättes, enam või vähem õigeteks: Itaalia vürstidele ja rahvastele Heinrich VII tulekul; Florentsi elanikkudele; keiser Heinrichile; Itaalia kardinaalidele. Kiri Can Grande della Scala'le, keda Dante tema lapsepõlvest saadik tundis ja kelle juures ta Veroonas mõni aeg viibis, on kahtluse all. Täies kooskõlas luuletaja mõtetega leiame meie siin „Jumaliku Komöödia“ idee ja otstarbe.

Kõiki Alighieri apokrüüfilisi töid (nagu „Quaestio de aqua et terra“ etc.) kõrvale jättes tutvustan ma teid nüüd Dante kõige kuulsama teosega, ta maa- ja taevalauluga, „La Divina Commedia“ga.

„La Commedia“, nõnda nimetatud, et ta pärast kurba algust rõõmsalt lõpeb ja rahvakeeles luuletatud, on üks neist imedest, mis inimese vaim on täide saatnud. Ta on ehk kõige suurem ime. Tänuelikud ja vaimustatud lugejad nimetasid teda „Divina“ (Jumalikuks). Iga aeg on teda uurinud, iga aega on ta vaimustanud. Kes võiks kirjandust tema üle läbi lugeda, tema ilu, tema mõtterikkust lühikese ajaga seletada! Lugema peab teda!

Palju on „Komöödia“ tõlkeid. Loodame, et Goethe „Fausti“ järelle ka eesti keeles täieline „Inferno“ ja siis „Purgatorio“ ja „Paradiso“ ilmuvad.

Elavalt ja vägevalt kirjeldatud on kõik Dante teoses: inimese kujud ta maapealse armastuse ja vaenuga; sündmused, koledad ja ka naljakad, nagu „Inferno“ 21. laulus ja 22. hakatusel ja lõpul; kohad — imeselguses; pildid täis hirmu ja ilu, läbi tungitud luuletaja õpetustega, tundmustega, mälestustega. Sügavas liigutuses seisame meie pörgu koleduse, pimeduse ja ulgumise, taeva ilu, valguse ja sfääride harmoonia ees. On kohti selles luuletuses, ja neid on palju, kus meie arvame oma ees mitte paberist raamatut, vaid näitelava nägevat.

Kõik, mis luuletaja aeg tundis, keskaja vaimu juhtide Aristoteles'e ja Thomas Aquinas'e mõtted, kõik keskaegne teadus, Dante kaugeleulatuvad vaated voolavad meile vastu ja sunnivad meid imestusele töö ja töömehe üle. Kohut mõistab Alighieri

„Komöödias“ oma ja möödaläinud aegade üle, ja valjud otsused langevad nende peale. Aga mõndagi näeme meie „Pörgus“, kelle piina üle keskaegne Dante kibedalt nutab või kellele ta oma kaastundmust avaldab, Virgiliuse ja oma aja laituse peale vaatamata. Ta tuletab ka siin meile meie eneste eksitust meelde, sest me leiame tõesti ka oma pattu siin ja kuuleme südametunnistuse häält. Dante ei ole mitte ainult isikliku huvituse põhjal pörgus olnud. Ei, ka meid tahtis ta unenäos sinna viia, et meile teed puhastusemäele näidata ja maapealses paradiisis meid äratada.

Vanas ja keskaja kirjanduses oli allegoorial, kui kunstivormil, suur tähtsus. „Pidusöögis“ õpime meie Dantet, kui praktiliselt ja teoreetiliselt tema poolehoidjat, tundma, ja ka „Komöödias“ tarvitab ta allegooriat kui kunsti abiriista, ja nimelt, juba kahes esimeses „Pörgu“ laulus. „Jumalikus Komöödias“ ei pea aga mitte ainult allegooriat nägema. Isikud ja etendused ei ole ainult sümboolid, nad on tõesti inimesed ja sündmused. Virgilius ei ole mitte allegooriline kuju, ta on ajalooline kuulus luuletaja, kelle 4-das ekloogis keskaeg Kristuse maapealse ilmumise ettekuulutust nägi, keda Dante väga austas, armastas ja oma „pedagogo“ks nimetas. Beatrice ei ole „Theologia“ ehk „Gratia perficiens“. Ta on ilus Florentsi tütarlaps, meile arvatavasti ka nime poolest tundmata (Folco Portinari tütar ja Simone dei Bardi abikaasa ta ei olnud), keda Dante esimese armastusega armastas.

Esimene armastus! Ta on elu luule ja viib inimesi harva kokku, aga ta elab surmani igaühe südames. Kes palavalt armastatud inimese on kaotanud, see mõistab, et Dantele Florents Beatrice surma järele tühi oli, ja usklik inimene näeb ka omas igavesele elule läinud armsas inimeses inglit ja annab temale, nagu Dante, ilusa aseme taevas, loodab ehk ahastuses ka tema taevaliku abi peale.

Nõnda ei ole Beatrice isiklikult mitte allegooria, ainult ta üksikasjalised tegevused tähendavad üldisi tõdesid. Ta on Dantele kallis ja, kui taeva elanik, ta õnnis taeva saladuste õpetajanna, nagu Virgilius, kuulus Rooma luuletaja, keskaja tark, Dante armas õpetaja, ta maapealne „pedagogo“, kuni mõistuse piirideni teda üliilmas juhib. Mõne sõnaga, Beatrice on Dantele ja meile Beatrice, ja Virgilius on Virgilius.

Dante tahab „Komöödias“ meile jutustada asjadest, mis tõesti sündinud, mis teda sügavasti on vapustanud. Luuletatud reisis teise ilma näeb ta võimaluse neid kõige mõjuvamalt kirjel-

dada. Aga selles tõelikus jutustuses mineviku sündmustest on igavene tõde peidetud inimese päästmisest Jumala armu ja õndsate palve läbi, ükskord sündinud Dante elus, ikka kordudes niikaua, kui inimesed eksivad ja pääsetuks saavad. Selles suures päästmistöös annab Dante meile ise ennast täiesti, ja õigusega on ta jumalik teos ka nime „Il Dante“ kannud.

Mitte palju ei ole neid, kes „Jumalikku Komöödiat“ täielikult tunnevad. Mõned on „Põrgust“ ennast läbi lugenud, ka „Puhastusemäele“ roninud, väga vähe on neid, kes „Paradiisi“ on jõudnud.

Ma tutvustan teid lühidalt vägeva teose sisuga.

„Nel mezzo del cammin di nostra vita . . .“
 „Kesk meie elu vaevarikast rada
 End leidsin keskelt metsa tumenevat,
 Kus õige tee mul tuli kaotada.“

V. Grünthal.

Oma elutee keskel (juubeliaastal 1300) näeb ennast luuletaja sügava une järele vaimu ilmumises õigelt teelt eksinud pimedas metsas.

„Missugune — kõik sõnad ebalevad —
 See õudne mets, nii kole, vaevaline,
 Et mõtteski end tunned värisevat!

Nii karm, et vaevalt raskem suremine!
 Et jutustada hääst, mis olen näinud,
 Muust kõnelen, mis oli silmamine.

Ei mäleta, mis teed ma olin käinud;
 Kuid nii mind oli uni tumestanud,
 Et õigelt teelt ma olin eksi läinud.

Kui viimaks künka jalal seisatanud,
 Kus org end näitas lõppu küünitavat,
 Mis hirmus meelt mul oli jahmatanud.

Ma üles vaates nägin sätendavat
 Eel mäe, planeedi kiirte helendatud,
 Mis otse teed näis kõiki juhatavat.

Siis tundsin hirmu vähe rahustatud,
 Mis südant vaevanud mul rängastades
 Kõik öö, mis hädas üle kannatanud.

Ja nagu see, kes välja hingeldades
 Veel pääsnud maale merest elusana,
 End pöörab kohe vett kui tunnistades,
 Nii minu vaim veel ikka tumedana
 End pööris seks, et sammu imestada,
 Mis kedagi ei jätnud elavana.
 Kui olin saanud keha toibutada,
 Siis jälle olin veeru astumisel,
 Eel jalg ja teine all, et toetada.“¹⁾

V. Grünthal.

Ta ruttab mäele, mille hari päikese kiirtest on valgustatud, aga panter, lövi ja emane hunt ajavad teda tagasi. Siin ilmub Virgilius ja pakub ennast juhiks põrgus ja puhastusemäel; kõrgemates regioonides ootab teine.

Sügav mets on moraalilise tundmuse pimestus, millesse Dante oli langenud, ja loomad — lihahimu, uhkus ja ahnus.

Eksinu on kahevahel. Aga teade, et Beatrice Jumala ema ja püha Lucia käsu peale taevast Virgiliuse juurde eelpõrgusse tulnud palvega, armsa sõbra lunastaja ja juht olla, annab Dantele julgust ja jõudu. Täis igatsust Beatrice järele algab ta põrgukäiku.

„Per me si va nella città dolente,
 Per me si va nell' eterno dolore,
 Per me si va tra la perduta gente.“²⁾
 (Siit lähed sina valurikka linna,
 Siit lähed sina igavesse piina,
 Siit tuleb kadunute juurde minna.)

Need sõnad loeb Dante põrgu väravast. Pealkiri lõpeb sõnadega: „Lasciate ogni speranza, voi ch' entrate!“ (Sel lootus kadugu, kes sisse astub!)³⁾

V. Grünthal. Dante Alighieri: Jumaline komeedia. Põrgus. Esimene laul. Noor-Eesti № 3. 1910. Ilusas tõlkes puuduvad värsid: 109, 110, 111:

109. Questi la caccerrà per ogni villa,
 110. Fin che l'avrà rimessa nello inferno,
 111. Là onde invidia prima dipartilla.“

(Tema saab teda ajama iga linna läbi, kuni ta teda põrgu tagasi ajanud, kust esimene kadedus teda välja saatis.)

2) Minu läbi minnakse valurikkasse linna,

Minu läbi minnakse igavesse valusse,

Minu läbi minnakse kadunud rahva sekka.

3) Jätke maha iga lootus teie, kes te sisse astute!

Kole karjumine tungib Virgiliusele ja Dantele vastu. Nad on põrgu suures eeshoovis, nende hulkade juures, kes häbita ja kiituseta elanud. Põrgu ei võta neid vastu. Ulgudes jooksevad nad lipu järele, parmudest veriseks nõelatud.

Eelpõrgus, esimeses põrgu ringis, on õiglased paganad ja ristimata lapsed. Neid vaevab lootuseta igatsus. Rohelisel aasal astuvad mõlemad reisijad vana aja suurte meeste ja vaimukangelaste sekka.

Siit, kurvast vaikuselt lähevad nad pärispõrgu, ja nüüd tulevad kõik need koledad häda ja piina kohad. Siin on igavesest tormist visatud, hirmsa valukisaga üksteise vastu pörkavad lihahimus eksinud, ilma lootuseta ialgi rahu leida. Nende tuulest tõugatud seas näeme meie teineteise ümbert kinni, veel siin armastuses ühendatud: Francesca da Rimini, Paolo Malatesta! Ja nüüd voolavad sõnad imeilusalt, aralt, lihtsalt, õrnalt, valusalt: Francesca kurb laul armastusest, surmast, hukatusest. Süüdlane oli Lancelotto luuletaja. Nad lugesid, ja sel kohal, kus armastajad romaanis teineteist suudlevad, suudles ka see, kes nüüd ilmaski oma venna naist maha ei jäta. Kui Aeoluse kandle hääl kõlab tasa, tasa kaebades:

„Nessun maggior dolore,
Che ricordarsi del tempo felice
Nella miseria . . .“

(Küll valu raskemat ei ole leida, kui õnnetuses õnne mälestada.) Täis kaastundmust, ehk küll ka oma süüd tundes, langeb Dante kui surnult maha. —

Külma vihma all haisvas mudas lamavate prassijate juurde tulevad rändajad. Edasi! kitside ja raiskajate piina, nende eesmärgita ja tagajärjeta tööd näevad nad. Mõõda, Dante jälil, lähme meie vihastest, kes palavas, porises rabas, roojastatud, metslikus vihas üksteist rusikatega peksavad ja hammastega närivad. Vale usu ja uskmatuse põrgu ringis kannatavad õnnatud tulistes pool-lahtistes kirstudes, vägivaldsed on keeva verega täidetud kraavis. Enesetapjad, inetuiks puudeks ja põõsasteks muudetud, harpiatest piinatud, seisavad meie ees. Kui sa ühe neist mustadest okstest murrad, siis tõuseb kole hädakisa ja verist vahtu tilgub haavast.

Jumala vastu eksinud, loomuvastase lihahimu maiad lamavad või jooksevad rahuta kuumas liivakõrves, ja kui lumi sajabad tulesädemed nende palja ihu peale. Ikka hirmsamaks

muutuvad piinapildid. Nuhtluseurgastes oleme meie. Elusa liha müüjad, armastusepetjad jooksevad kuradite piitsahoopide all. Meelitajad, süljelakkujad, hatad inimese kõntsas lõövad ennast ja kraabivad küüntega. Paavstid-simonistid on pea ja kehaga kitsastes kalju-aukudes ja siputavad põlevaid jalgu. Niipea kui uus tuleb, langeb endine alla, et ametivennale ruumi anda. Meie näeme kohta, kus Bonifatiust oodatakse, ja täis viha kõlavad Dante sõnad verivaenlase vastu. Luuletaja vaen ei ole mitte kiriku vastu pööratud, ainult tema pahu esindajaid puudutab „Jumaliku Komöödia“ lauliku viha. Alighieri oli katoliku kiriku ustav poeg kuni surmani. Mitte reformeerida ei tahtnud ta, vaid ainult puhastada. Aga mõnes küsimuses on ta selle-aegsetest katoliku usu vaadetest välja kasvanud.

Edasi jõuame meie põrguteel. Altkäemaksu-võtjad ametnikud keevad kuumas pigis. Varaste, röövlite, paha nõu andjate piina näeme meie. Haisvas katku-augus on võltsijad, valeraha-tegijad, valetajad. Nad kraabivad enese sügelevaid kärnasid küüntega mädas ja veres, kannatavad hirmsa janu, palaviku, veetõbe piina.

Üheksas ning viimane põrgu ring! Jumala, kiriku, riigi ja perekonna äraandjad! Keskaja kõige suuremad kurjategijad on siin kottpimedal, jäätunud kohal. Hirmus vaatus kargab meile silma. Kui müts lamab ühe mehe pea teise kuklataguse peal, mida ta kui koera hammastega närib, nõnda et kondid ragisevad. Nagu 5-das laulus Francesca ja Paolo armastuses, on siin (32-es, 33-as) krahv Ugolino ja ülempiiskopp Ruggieri vihas ühendatud lahutamata teineteise küljes. Ka nemad ei jäta teineteist igavesti maha. Verist suud vaenlase juuste küljes puhastades algab Ugolino oma koledat lugu näljatornist, kus ta oma nelja väeti pojaga surma sai. Laste hirmsat häda nähes hammustas ta meeleheitmises oma käsi, ja koledas ilus kõlab laste palve, nälja kustutamiseks see kate neilt võtta, mis ta neile annud, nende ihu. Laste abipalved, nende surm on mõne tertsiini abil vägevalt kirjeldatud. 2 päeva hüüdis õnnetu isa surnud lapsi, kuni nälg ka temale rahu andis.

Goethe loeb seda vaadust kõige kõrgema sekka, mis luulekunst on valmistanud.

Rändajad on põrgust läbi jõudnud ta põhjatu sügavusesse ja pimedusesse. Kolmenäolise Lutsiferi karvadest kinni pidades ronivad nad tema keha mööda välja puhastusemäe jalale. Lahkelt teretab neid taeva ilu ja säravad tähed.

Hommikutuul lahutab udu. Värisevas valguses näeb Dante lõuna-poolkera läikivat merd. Rahulise saare keskel seisab Purgatorio. Üle mere lendab ingel ja juhib laeva hingedega.

Puhastusemägi on langenud inimese patukahetsuse ja puhastuse allegooria. Siin peab Dante kiriku ettekirjutusi tähele panema, aga omaenese omadustest peab luuletaja kinni. Purgatorio hoidja on Cato Uticensis, kes enese oma mõõga otsa viskas, kui ta nägi, et Rooma oma vabaduse oli kaotanud. Oma elu andis ta vabaduse eest, ja ka meie peame siin vaimuvabadust omandada püüdma.

Siin vaikib põrgu kisa ja needmine, ainult ohkamist, igatsust, laulu kuuleme meie ja üliilusaid eeskujusid näeme meie siin.

Mäe all on viivitajad, kes viimase silmapilguni kahetsusega viivitasid. Siin on ka kuningas Manfred.

6-das laulus kaebab meeletlikus kurbuses isamaa kurva seisuga üle teda äratav poeg: „Oh, ori Itaalia, valukoda, tüüri-meheta laev suures marus! Non donna di provincie, ma bordello (Mitte ilma valitseja, vaid sallitud maja)!“...¹⁾ Rahu sa ei tunne!

Miljonite südametest tõuseb meie päevil sellesama sisuga valukisa. Oma isamaa ilmatut vaeva ja ärarääkimata valu nähes tunnevad need õnnetud seda, mida Dante 600 aasta eest tundis.

Seitsmes patukahetsemise ringis leiame meie neid, kes ühte 7-est surmapatust on langenud, nimelt: uhkus, kadedus, viha, laiskus, kitsidus, prassimine, lihahimu. Igas ringis tulevad vastu rõõmsalt need, kes kahetsust lõpetavad. Esimeses ja viimases ringis tuleb ka Dantel kord palju kahetseda, seda tunneb ta.

Rahuline, rõõmus lootuse õhk on selles teises riigis. Ilus hommik ja pärast videvik, täis imesaladust! Kergemaks saab ülesminek mäele. Ikka kaugemale maha jääb ilmlik elu ja olu. Veel läbi kire tule tuleb minna. Kartus kaob mõttega, Beatricet näha. Ainult armastus annab võimalust puhtusele ja tööle jõuda.

Kolmandal ööl puhkavad reisijad üleval viimaste astmete peal.

Dante on vaba! Hommikuga astub ta maapealsesse para-diisi, Eedeni aeda, kus linnud laulavad ja selge vesi voolab. Ilus naine nopib laudes lillesid. Ja selle laulu mõju annab tunde,

1) Purgatorio, VI, 76—78.

nagu oleksid sa pika haiguse järele, rõõmu oodates, ilusasse kohta tulnud, ja sõbranna astub sulle vastu, veel suuremat rõõmu tuues. Ja tõesti, ta toob teda. Matilda järele ilmub Dantele Beatrice. Ta tuleb pühas kirikurongis. Virgilius on kadunud. Siin ei pea enam vastu meel, mõistus, ilmlik tarkus.

Dante nutab. Selle, kes vankris seisab, tunneb ta ära oma enese värisemisest, nagu kord „Uues elus“. Beatrice tõstab kaebust ta peale: „See siin . . . on pärast minu surma truuduseta halbade otstarvete poole pöördunud.“ „Oh, ütle; ütle, kas see tõsi on või mitte?“ Nuttes ja häbis kogeleb Dante: „Ja!“ Nüüd muudab ennast vanker, kiriku ja riigi langemist tähendades.

Eunoö allikast joob Dante ja tõuseb, „puhas ja valmis lendama tähtedele“.

Paradiisi heli kõlab meile üleilmlikkudest tertsiinidest. Dante ütleb siin sagedasti: „Ma ei või kirjeldada, mis ma nägin!“ Ja ma pean neid sõnu kordama, teile selle suure teose viimase osa üliilusat sisu jutustades. Mis inimese fantaasia üleiniimlikust vaadelda ja sõnadega tähendada võis, leiame meie siin. „Trasumanato“ on teos ja ta looja. „See luuletus on kristliku luule hari, kristliku kultuuri kõige kõrgem vili,“ ütleb õigusega üks suur Dante-uurija.¹⁾

Beatrice annab õpetusi ja seletusi oma sõbrale. Täis huvitust on Dante esivanema Cacciaguida sõnad.

Kõrgemale tõuseb Dante Beatricega, ja vägevamaks ja magusamaks saab heli ja valgus. 8-das taevas ilmub Kristus inglitega, . . . apostlid . . . Aadam . . . ja siis katab pimedus taevaid, kui Peetrus hirmsas vihas oma ilmlikust asetäitjast räägib. Üheksandast taevast näeb Dante Jumala ümber keerlevaid taevaid. Ta jõuab viimaks, üles lennates, Empüream'i, puhtasse valgusesse, täis armastust. Valget taevaroosi näeb ta. Veel kord kuuleme meie Dante kibedust kodulinna vastu. Siis voolavad ilusad tänusõnad nüüd püha neitsi ligidal istuvale Beatricele, et ta tema orjast vabaks teinud, ta hinge päästnud.

„Tu m'hai di servo tratto a libertate“ . . .

(Sa oled orjusest mind vabastanud.)

Teise geeniuse sõnad tulevad meile meelde: „Das Ewig-Weibliche zieht uns hinan!“

Püha Bernhard, kes Beatrice asemel Dante kõrvale astunud,

1) Karl Federn, Dante und seine Zeit, Stuttgart 1921, p. 232.

palub Jumala emalt abi Beatrice sõbra nimel. Beatrice ja kõik pühad palvetavad temaga, käed ristas. — Puhastatud, lunastatud, puhas, kannab Dante vaate lõpmatusesse. Ta vaatleb Jumalat. Fantaasia võim lõpeb, luuletaja vaikib. Ta vaim on puhas ringis... Dante on ühendatud Jumalaga, armastusega, mis liikuma paneb päikese ja teised tähed —

„L'Amor che move il sole e l'altre stelle.“

Igavesse armastuse laul, il poema sacro on lõppenud.

Dante ärkab üles . . . maapealse paradüüsi ja maapealset paradüüsi kannab ta nüüd oma sees. „L'Alma sdegnosa“ (ärritatud hing) on rahu leidnud.

Alighieri õnnetus sai temale õnneks. Kodumaalt välja heidetud, päästis ta enda erakondlikust ühekülgisusest, valitsemis-himuga partei-egoismist. Rahutus rändamises läbi Itaalia küpseb ta täielikuks inimeseks, mõtlejaks ja kunstnikuks. See elu andis talle vaate kauguse ja julguse. Kurb saatus õpetas teda tundma, kuidas üksik inimene aja pöörasuse all kannatab, ja rohtu tahab ta anda isamaa ja ilma haiguste vastu. Ta tahab inimestele ütelda, mis neile tarvilik on, piinavate küsimuste peale vastata ja näidata, kuidas juba maa peal rahule, paradüüsi ettetundmisele võib jõuda. Mis Dante ette võttis, täitis ta „Jumalikus Komöödias“, ja teistele õnne otsides leidis ta seda ka omale.

Just meie ajale seisab Dante Alighieri ligidal. Ta igatsuse täitmisel töötavad meie päevad. Õigusega ütles Itaalia kuningas 13. juunil 1921 parlamendi avamisel, et Dante 600-aastane surmapäev selle aastaga kokku langeb, mil Itaalia temale luuletajast tähendatud piirid sai. Itaalia on ühinenud Dantest prohvetlikult ettekuulutatud piirides, temast tähendatud keeles, ja ühises Itaalias on „Donatio Constantini“ (Konstantini kingitus) unustatud. Mõök on kiriku käest välja langenud, karjasekepp juhib ilma õigele teele. Inimeste hädas kuuleme meie armastusele manitsevat häält igavesest linnast. Ja tähelepanemata kasvab kiriku autoriteet verest ja vaenust väsinud inimeste hulgas. Mitte ainult seespoolse, vaid ka väljaspoolse rahu järele igatsevad nad. Ilma väljaspoolse rahule juhatamiseks astub vägev Ameerika esimese sammu. Meie silmade ees sündinud rahvasteliit loodab rahu garanteerida oma uue aja nõudele vastava esimehe juhatusel. „Curator orbis“ (maailma hoolekandja) peab aga Alighieri nõudel niisugustes elutingimustes elama, et „cupiditas“ temale võõras on. See ahnus, Dante-aegsete inimeste õnnetuse juur,

rõhub ka meid, ja tema mõju all unustame meie oma elukutse. Nagu oma ajale tuletab luuletaja ka meile seda meelde ilusas pildis „Põrgu“ 26. laulus¹⁾.

Odüsseus, julge meremees, on oma seltsilistega palavas himus, ilma tundma õppida, kuni Hispaania ja Marokko randa jõudnud. Hallid on juba nende juuksed, kui nad Herkulese keelavate sammaste ette jõuavad. Kolumbuse eelkäija kutsub seltsimehi, meelde tuletades, et neile ainult veel lühikene aeg elada jäänud, hädaohu peale vaatamata edasi, päikese jälgedel sinna, tundmata maale. Ta ütleb kaaslastele, et nad loodud ei ole elama kui tõprad, vaid voorust, teadust püüdma.

„Fatti non foste a viver come bruti,
Ma per seguir virtute e conoscenza.“

(Kui tõprad elama ei ole teie

Siin sündinud, vaid voorust, teadust püüdma.)

Vaimustatud vanad meremehed algavad marusõitu „il folle volo“. 5 kuud sõuavad nad palgehigis ja näevad viimaks kaugelt kõrget mäge. Lühikene on nende rõõm. Marus lähevad laev ja mehed põhja.

Ka meie aeg on mõnda „folle volo“ näinud. Üks neist andis ilmale võidu õhu üle, teine kinkis meile riigi.

Odüsseus'ele ja tema seltsimeestele hädaohtlik mägi oli Purgatorio, ja julgus temale ligineda langeb surma ja trahvi alla. Dante pidi siin kui katoliku usu truu poeg kiriku nõuet täitma, aga südames on ta nende kangelaste poolt. Meie silmadega vaatab ta, meie tundmused elavad ta hinges. Usku inimese kõrgete püüete, tema vaimustuse surmapõlgava võimu sisse tahab ta meis äratada selle pildiga, näidata, et suur tegu inimeste heaks meile kallim on kui elu; tunnistada, et me kõige madaluse peale vaatamata kõrgeid püüdeid oma sees kanname. USSIKESTKS nimetab Dante meid „Purgatorio“ 10. laulus, aga USSIKESTKS, sündinud inglisarnast liblikat kujundama:

„ . . . noi siam vermi

Nati a formar l'angelica farfalla . . .“²⁾

Selle liblika ilusad kerged tiivad kasvavad, nagu suremata luuletaja elu meile näitab, — valus ja vaevas.

Moodsaid mõtteid ja tundmusi leiame meie keskaja kõige

1) Inferno, XXVI, 90—142.

2) Purgatorio, X, 124, 125.

suuremas inimeses. Ta on paksu vaheseina oma ja meie vahelt maha kiskunud. Ajal ei ole võimu Dantet meist lahutada. Selles avaldab ennast kõige selgemalt Dante Alighieri geeniusse vägi ja võim. See annab meile võimalust arvata, et ta teoste huvitus niikaua ei saa kaduma, kui inimesed maa peal elavad.

Soovitatav uuem Dante-kirjandus, mida kõne tekstis osalt arvesse võetakse.

- Le opere di Dante. Testo critico della Società Dantesca Italiana. Firenze, R. Bemporad & Figlio, 1921.
- Dantis Alagherii opera omnia. I, II. Herausgegeben von Heinrich Wengler. Leipzig, Insel-Verlag, 1921 (Introduzione di Benedetto Croce).
- Giovanni Boccaccio, Vita di Dante. Herausgegeben von Erhard Lommatzsch. Berlin, Weidmannsche Buchhandlung, 1920.
- Giovanni di Boccaccio, Das Leben Dantes. Insel-Verlag, Insel-Bücherei № 275. Uebertragung von Otto Freiherrn von Taube.
- Karl Vossler, Dante als religiöser Dichter. Bern, Verlag Seldwyla, 1921.
- Benedetto Croce, Dantes Dichtung. Uebertragen von Julius Schlosser. Leipzig, Amalthea-Verlag, 1921.
- Eduard Wechssler, Wege zu Dante. Halle a. S., Max Niemeyer, 1922.
- Henri Hauvette, Dante et la Pensée moderne. La Revue de Paris, № 11, 1-er juin 1921, p. 605—623.
- Adolf von Harnack, Dante. Berliner Tageblatt, Abend-Ausgabe, Montag, 4. Juli 1921. № 309.
- Ernst Troeltsch, der Berg der Läuterung. Berlin, Mittler & Sohn, 1921.
- Karl Paul Hasse, Dante Alighieri im Lichte seiner und unserer Zeit. Merane i. S., E. R. Herzog, 1921.
- Karl Federn, Dante und seine Zeit. Stuttgart, Alfred Kröner Verlag, 1921 (Dritte, neubearbeitete Auflage).
- Karl Jakubczyk, Dante. Sein Leben und seine Werke. Freiburg im Breisgau, Herder & Co., 1921.
- Otto Kahn, Dante. Seine Dichtung und seine Welt. München, C. H. Beck, 1921.
- Herman Hefele, Dante. Stuttgart, Fr. Frommanns Verlag (H. Kurtz), 1921.
- Max Fischer, Das Weltbild Dantes. Mainz, Matthias-Grünwald-Verlag, 1921.
- P. Tezelin Halusa, Dante Alighieri und sein hl. Lied. Karlsruhe, Badenia, A. G. F. Verlag und Druckerei, 1921.
- Albert Wesselski, Die Legende um Dante. Weimar, Alexander Duncker Verlag, 1921.
- Robert Davidsohn, Geschichte von Florenz, Vierter Band: Die Frühzeit der Florentiner Kultur. Erster Teil: Innere Antriebe, äussere Einwirkungen und politische Kultur. Berlin, E. S. Mittler & Sohn, 1922.
- Derselbe, Anmerkungen zum I. Teil. Berlin, Mittler, 1922.

Dante Alighieri.

Festrede zur Feier des 600-jährigen Todestages Dante Alighieris, gehalten in der Aula der Universität Dorpat am 14. September 1921.

(Autoreferat.)

„So wohnte nun Dante zu Ravenna (nachdem ihm alle Hoffnung genommen war, jemals heimzukehren, wenn auch die Begehr danach ihm nicht genommen worden war) unter dem Schutze des huldreichen Herrn mehrere Jahre . . . Doch einem jeden schlägt seine Stunde; mitten in seinem sechshundfünfzigsten Lebensjahr oder nahe daran erkrankte er, und nachdem er dem christlichen Glauben gemäss in Demut und Andacht die Sakramente empfangen und sich mit Gott versöhnt hatte durch Reue wegen eines jeden Dinges, das von ihm wider Sein Wohlgefallen, als von einem Menschen, begangen worden war, übergab er im September des Jahres Christi MCCCXXI, am Tage, da in der Kirche des Heiligen Kreuzes Erhöhung gefeiert wird, nicht zum geringen Leide Guidos und aller Ravignaner Bürger seinem Schöpfer den vielgeplagten Geist.“

Nach diesen Worten Giovanni Boccaccios ist der 14. September 1921 Dante Alighieris 600-jähriger Todestag. Wir neigen uns heute vor dem Könige des mittelalterlichen Geistes, der „zehn schweigenden Jahrhunderten“ die Stimme gab. Wir feiern fast mit der ganzen Kulturwelt den Gedächtnistag eines Geisteshelden, welcher neben Homer, Shakespeare, Cervantes, Molière und Goethe in ewiger Schönheit vor unserem geistigen Auge steht.

Manche haben dieses Tages schon früher gedacht, auf die Daten anderer Quellen sich stützend, wie z. B. Villanis „Cronica“, nach deren Mitteilung Dante im Juli starb. Von diesen Gedächtnisfeiern fand wohl die schönste am 3. Juli in der Staatsoper zu Berlin statt mit den tiefempfundenen, an Geist und Gedanken reichen Reden von Dorpats grossem Sohne Adolf Harnack und von Troeltsch.

Weit von der teuren Heimatstadt, von wo ihn Parteihader und Hass, mit dem Feuertode drohend, vertrieb, musste Dante, das Herz voll

heisser Sehnsucht und heiligen Zornes, in der Fremde von milden Gaben leben. Die Hoffnung zur Heimkehr schwand. Ihm öffnete der Himmel seine Pforte, doch die Tore von Florenz blieben ihm verschlossen¹⁾. Fremde Hände betteten ihn in fremde Erde. Doch des Herrn von Ravenna Grabrede fand in den Herzen der trauernden Bürger einen weitreichenden Widerhall. Bald trauerte ganz Italien, und „parvi Florentia mater amoris“ bereute es bitter, dem grossen Sohne eine Stiefmutter gewesen zu sein. 1373 gründete Florenz einen Lehrstuhl für die Erläuterung des unsterblichen Werkes des Verstossenen und vertraute ihn seinem zweiten grossen Sohn, dem Dichter der „Commedia umana“ Giovanni Boccaccio an.

1396 machten die Florentiner den erfolglosen Versuch, ihren ruhmreichsten Bürger in der Heimat zu bestatten, um das teure Grab mit einem grossartigen Denkmal zu schmücken. Warum sollte auch Ravenna dieses Erbe von unermesslichem Wert ihnen abtreten? Gehört doch Dante ganz Italien an, und mit Dank und Glückwunsch schauen wir heute zur schönen Taufmutter unseres Reiches empor, welche als erster von den Grossstaaten uns anerkannte. Italiens grosser Sohn ist auch uns geschenkt, denn er hat die Menschheit mit ewigen Werten bereichert, sie mit einem Werk beglückt, „daran Hand angelegt hat Erd' und Himmel“, mit der heiligen Dichtung, „drob“ er „manches Jahr schon hager worden“, — mit der „Göttlichen Komödie“.

Ausser der Bibel ist wohl kaum ein Buch so oft gedruckt und kommentiert worden, wie „La Divina Commedia“. Sie ist vollständig oder teilweise in 25 Sprachen übersetzt, die italienischen Dialekte nicht mit einbegriffen. Auch im Estnischen haben wir den ersten Gesang der „Hölle“ in der schönen Uebersetzung von Grünthal.

Viel ist über Dante geschrieben worden, aber glaubwürdige Nachrichten über ihn und sein Leben haben wir wenig. Der arme Emigrant, den man eines gemeinen Verbrechens beschuldigte, dessen Werke zu seinen Lebzeiten verhältnismässig wenig bekannt waren, welcher, seiner hohen Mission bewusst, nicht das erfüllen konnte, was man vom Armen, Schwachen verlangt und sich nicht beugte und erniedrigte; dieser von Sorgen gebeugte, von Menschenhass, Ungerechtigkeit, Taktlosigkeit in seinem Stolz schwer getroffene Mann konnte in seiner Gereiztheit und wohl auch Unfreundlichkeit niemand soweit interessieren, um über ihn und sein Leben Daten zu sammeln.

1) „Der Himmel liess ihn ein zu seinen Toren,
Den aus den eignen seine Stadt verjagt.“

Sonett Michelangelos, übersetzt von Scartazzini.

Dantes Tod öffnete den Menschen die Augen. Sie empfanden, wen sie verloren hatten. Das Interesse wuchs. Die Legende füllte die Lücken der Lebensgeschichte.

Auch heute müssen wir mit Carlyle sagen, uns bleibt, um Dante kennen zu lernen, sein Werk und das Giotto zugeschriebene Porträt. Mit Liebe und Interesse hat wohl der Freund den Freund gezeichnet. Wir stehen wahrscheinlich vor dem treffendsten Bilde Dantes. Der Lorbeer schmückt nicht des göttlichen Sängers Stirn. Geboten wurde ihm der Kranz, doch nur an seiner Taufstätte, in seinem „bel San Giovanni“ wollte und hoffte er erfolglos, zum Dank für die „Göttliche Komödie“ als Dichter gekrönt zu werden. Es ist, als ob ein unsichtbarer Dornenzweig das Haupt dessen, der Gott und die Menschen liebte, verwunde. Von endlosem Schmerz und Kummer spricht dieses Antlitz. Weichheit, Zartheit, sanfte Liebe, wie die eines Kindes, ist seine Grundform; aber alles dieses ist wie zusammengeronnen zu schroffem Widerspruch, zu Entsagung, Vereinsamung, stolzem hoffnungslosem Schmerz. Ein schweigender Schmerz, trotzig schweigend! Die Lippe gekräuselt, wie in göttlicher Verachtung dessen, was ihm das Herz abzehrt. Das Auge blickt heraus wie in einer Art von Staunen, gleichsam befragend, warum die Welt so beschaffen sei? Das ist der junge Dante, der Dichter der „Vita nuova“. So sieht in der Jugend der aus, dessen Blick der Hölle Finsternis und des Himmels Licht durchdrang, von dem Beatrice Virgilius, ihn auf höheres Gebot dem Herzensfreunde zu Hilfe sendend, sagte: „Mein Freund, der nie des Glückes Freund gewesen“. „Niemand kann diese Züge sehen, vornehm wie sie sind, bis zur Herbheit, die dunklen Furchen seiner Wangen, den langen, wehvollen Blick des Auges, den düsteren, verachtenden Schwung der Lippen, ohne sofort zu wissen, dass diese Züge einem Manne angehören, der zu stolz und zu feinfühlernd war, um jemals glücklich zu sein,“ sagt mit Recht Macaulay. Ja! irdisches Glück kannte Dante nicht, aber des Himmels Freuden hat er auf Erden genossen. Das empfindet ein jeder, der ihn gelesen hat.

Die Zeiten ändern sich, und wir ändern uns in ihrem Wechsel. Sagt man doch, dass Leonardo da Vinci in seinem „Heiligen Abendmahl“ Christus und Judas nach demselben Modell gebildet habe. In des Lebens Leiden, Sorgen, Enttäuschung, Schmerz und Kummer schwindet die Schönheit der Jugend. „Dantes Alagherii, Florentinus exul immeritus!“ Der unschuldig aus Florenz vertriebene Dante hatte in seinem qualvollen Alter natürlich nicht die zarten, frischen, jungen Gesichtszüge des Freskobildes mit der Rose in der Kapelle des

Bargello zu Florenz. Ein anderes Porträt Dante Alighieris kennen wir: hagere, eingefallene Wangen, breite Stirn, langes, energisches Kinn, mächtige gebogene Nase, schreckliche Augen voll bitteren Leides, unendlichen Schmerzes, schwerer Sorgen, heiligen Zornes und tiefer, unergründlicher Gedanken. Mächtig erschütternd trifft einen der Blick dieses Auges,

„Das tief und flammend eindringt, wie ein scharfer
Erbarmungsloser Dolch, der Hand gehorchend.“

Ist die Büste aus dem Museum von Neapel Dichtung oder Wahrheit? Doch diese Züge sind wirklich „dantesques“. Das wäre der Dante aus der „Göttlichen Komödie“.

Boccaccio, der in seiner Jugend Dante vielleicht gesehen hat, erzählt von seinem grossen Mitbürger (in der „Vita di Dante“), dass er von mittlerem Wuchs gewesen, im reifen Alter ein wenig gebeugt gegangen, ernst und ruhig, im Anzuge, der seinem Alter ziemte. „Sein Gesicht war länglich, die Nase adlerhaft und die Augen eher gross als klein, die Kiefer stark, und im Verhältnis zur unteren Lippe war die obere vorragend; seine Farbe war bräunlich, die Haare und der Bart dicht, schwarz und kraus, und stets war er im Antlitz voller Melancholie und sinnend.“ (Eine Frau in Ravenna meinte, die braune Farbe und der krause Bart komme vom Höllenfeuer her.) „In häuslichen und staatlichen Gepflogenheiten war er von wunderbarer Ordnung“, er war „gesittet und höflich, in Speise und Trank höchst bescheiden.“ „Besonderes Wohlgefallen fand er in seiner Jugend an Gesang und Spiel.“ „Er fand auch gleichfalls daran Wohlgefallen, einsam zu sein.“ „In seiner Beschäftigung war er höchst ausdauernd.“ An der Arbeit vergass er Zeit und Ort. Es interessierte ihn dann nur das, was er vorhatte; alles Uebrige war vergessen. Ruhmbegierig nennt Dante der Autor des „Decamerone“. Diese Eigenschaft bestätigen Dantes eigne Worte. Er dankt Brunetto Latini dafür, dass er ihn gelehrt, „come l'uom s'eterna“.

[Das Milieu, in dem Dante erschien: Italien, Florenz im 13. Jahrhundert. S. 5—7.]

Dante (Durante) Alighieri (ahd. Aldiger) wurde im Mai oder Juni 1265 in Florenz geboren. Seine Kindheit und sein Bildungsgang sind uns unbekannt, doch war Dantes grosses, systematisches Wissen, meiner Meinung nach, durch Selbstunterricht kaum zu erlangen.

In seinem neunten Lebensjahr sah Dante ein achtjähriges Mädchen — Beatrice, deren Anblick ihn aufs tiefste ergriff. Es war die erste Liebe, deren Macht er empfand. In der „Vita nuova“ (Neues Leben) schildert er, wie ihm ein neues Leben durch die Geliebte aufgegangen sei, wie

er sich nach ihr gesehnt und doch nie vermocht habe, sie ohne Zittern, ohne gewaltsames Schlagen aller Pulse zu ertragen. Ein Gruss von ihr war ihm die höchste Seligkeit. — Auch dieser Lebensfrühling war reich an Freuden und Leiden! „Himmelhoch jauchzend, zu Tode betrübt“! Diese heilige Liebe wächst, sie wächst mit dem im Jahre 1290 erfolgten Tode der Schönen. Es war eine Liebe, die auf Erden geboren, gen Himmel weist, eine Liebe, die unsere Zeit kaum noch begreift. Sie war der Keim zur Grösse des Dichters. In den süssen Weisen des Liebesliedes erklingt schon leise das Vorspiel des grossen unsterblichen Werkes. Zu singen und zu sagen verspricht Dante von der Benedeiten, „was noch von keiner jemals gesagt worden ist.“

Tief war der Schmerz des Dichters nach dem Tode seiner Beatrice, doch die Wunden der Jugend vernarben schnell. Trost findet Dante in der Liebe zur „donna gentile“, in der wir Gemma Donati (später seine Frau) sehen könnten. Die Familie Donati war eine der ersten in Florenz. Man meint, dass Alighieri in seiner Ehe unglücklich gewesen sei, da Gemma in Florenz verblieb, wo sie die Kinder erzog, als der Mann in der Verbannung weilte, und dann später die Kinder beim Vater leben, die Mutter aber nicht erwähnt wird, obwohl sie Dante überlebte. Dass Gemma mit den Kindern in Florenz lebte, wo die reichen Verwandten sie unterstützen konnten, ist selbstverständlich. Hatte es doch der arme Emigrant schon allein schwer im Exil sein Leben zu fristen. Nachher mag der Schutz des Familieneigentums Gemmas Anwesenheit in Florenz bedingt haben.

Gemmas Verwandte waren nicht sympathisch. Corso Donati, der Catilina von Florenz, war gewalttätig, der leichtsinnige Forese hatte keinen günstigen Einfluss auf Dante. Der Dichter scheint auch eine Zeitlang einen leichten Lebenswandel geführt zu haben, wie aus Beatrices Worten im „Purgatorio“ zu ersehen ist. Auch Boccaccio mag zum Teil recht haben.

Aus jenen Verirrungen scheint sich der Dichter bald emporgerafft und fortgefahren zu haben, sich des Wissens seiner Zeit zu bemächtigen. Die alten Klassiker, soviel man ihrer damals besass, Aristoteles, „der Meister derer, die da wissen,“ seine arabischen Erklärer, die Weisheit Arabiens, die grossen Meister der Scholastik und die lateinische Bibel, welche Dante, wie aus seinen Schriften hervorgeht, gründlich kannte, waren seines Geistes Nahrung.

Seit 1282 hatte Florenz eine demokratische Regierung. Alighieri musste, um seine politische Tätigkeit zu beginnen, der Zunft der Aerzte und Apotheker beitreten. Seine Wirksamkeit und seine Reden in der

städtischen Verwaltung von 1296—1300 sind mehr oder weniger bekannt. Vom 15. Juni bis zum 15. August 1300 war Dante Mitglied des Priorenkollegiums. Mit dieser Ehre begann sein Unglück.

Der Sieg der Schwarzen brachte den Weissen Verfolgung und harte Strafen. Besonders verhasst war den Siegern Dante Alighieri. Seine Stellungnahme gegen Bonifaz und Karl von Valois, seine energische Tätigkeit in der Partei der Weissen genügte, um ihn zum Opfer einer blindwütigen Rache zu machen. Betrug, Erpressung, Bestechlichkeit, stereotype Beschuldigungen blinder Parteiwut, figurieren auch im Urteil, mit dem man Alighieri die Ehre abschneidet und ihn 1302 mit 14 Parteigenossen in die Verbannung schickt, mit dem Scheiterhaufen drohend. Als Beweis für die schwere Schuld genügt einzig und allein der Umstand, dass darüber „zu unseren (des Podestà) und unserer Kanzlei Ohren durch öffentlichen Leumund Kunde gekommen“.

Wer Dante aus der „Göttlichen Komödie“ kennt, der weiss, wie streng er gerade diese Verbrechen bestraft. Der Dichter des „poema sacro“ hatte wahrlich den Mut, auch diese Schuld öffentlich zu beichten, wenn er sich ihrer bewusst gewesen wäre. Doch auch das politische Leben unserer Zeit kennt diese schamlose Parteitaktik. Befleckt man doch auch heutzutage im Parteikampf leichtsinnig die Ehre von Männern, die ihr Leben und Lebenswerk dem Vaterland und ihrem Volk gewidmet haben.

Erfolglos waren Alighieris Bemühungen, mit Bewilligung der Vaterstadt oder durch Gewalt heimzukehren. Es begann ein ruheloses Umherirren, das elende, schwere Emigrantleben. Im 17. Gesang des „Paradieses“ lässt sich der grosse Dulder durch seinen Vorfahren Cacciaguida das schwere Geschick verkünden. „Com'è duro calle!“ stöhnen, wie einst Dante, auch in unseren Tagen Millionen von Emigranten.

Wenig wissen wir über diesen Dornenpfad, der dadurch, dass Dante mit seinen Leidensgenossen sich entzweite, nicht geebnet wurde. Ruhelos durchwanderte er Italien, gegen seinen Willen die ihm vom Schicksal geschlagene Wunde zeigend, wie er es selbst im „Convivio“ sagt. Doch war es für seine schriftstellerische Tätigkeit erspriesslich, dass er Natur und Kunst durch eigene Anschauung kennen lernte. Alighieri gewann Einblick in das politische Treiben so vieler Gemeinwesen, lernte die Mundarten seines Vaterlandes kennen, wodurch er befähigt wurde, der Schöpfer einer gemeinsamen Muttersprache zu werden. Selbst ausserhalb Italiens soll er gewesen sein. Man meint, Dante habe Oxford, London und Paris besucht. Einige Mitteilungen in der „Komödie“ aus dem Pariser Hofleben könnten den Gedanken stützen, er habe an der Seine gewellt.

Allein ihm selbst brachte dieses unstete Leben viel Herbes und Demütigendes. Durch alle seine Schriften geht die wehmütige Klage über das Vertriebenensein aus der heiss geliebten Vaterstadt und über die Leiden und Entbehrungen, die sein Leben mit sich brachte. In steter Erregung war er nicht immer vorsichtig in seinen Worten. Als Mann der Wissenschaft kannte er das praktische Leben zu wenig. Trotz der stolzen Worte war ihm die Welt nicht „velut piscibus aequor“. Nicht Weltbürger, nein, Bürger von Florenz war und blieb Dante Alighieri mit Leib und Seele, und die Geschmeidigkeit und Glätte des Fisches ging ihm ab.

Dante hat Roms Politik am eignen Leibe kennengelernt. Die traurige Lage seines Vaterlandes, Frankreichs Gier, alles das hat ihn zum Gibellinen gemacht. Wie eine höchste Obrigkeit da ist für die geistliche Leitung der Völker, so muss auch die weltliche in einer Hand vereinigt sein. Das alte Römerreich hatte den Völkern Frieden, Ordnung und gleiches Recht gebracht. Im römischen Kaiser deutscher Nation sieht der Dichter den Nachfolger der Cäsaren. Aber dieser Gedanke hatte jegliches Interesse verloren. Alles war dagegen. Doch siehe da! Der Traum des Dichters wird zur Wirklichkeit. Im Oktober 1310 kommt Heinrich VII. über die Alpen. Wie ein Blitz aus heiterem Himmel wirkt die Nachricht. Die Welfen erschrecken, die fast überall vertriebenen Gibellinen atmeten auf. Leider dachte aber ein jeder nur an seine Parteiinteressen oder an das eigene Wohl. Nur einer dachte an das Heil des Vaterlandes, und dies war ein Mann ohne Stellung, der bis jetzt umsonst der Partei, der er angehörte, patriotische statt selbstsüchtige Gesinnungen beizubringen gesucht hatte, — es war Dante.

Der Feldzug des Luxemburgers verlief kläglich. Die Kunde von seinem Tode (1313) wurde von fast ganz Italien mit dem Gefühl der Erlösung aufgenommen. Dante hat seinem Kaiser im „Paradiese“ den Thron errichtet.

Noch einmal schien ein Hoffnungsstrahl in Dantes Dunkel zu leuchten. Doch Uguccione della Faggiuolas Siege enden mit der Vertreibung des Gibellinenführers aus Pisa. Damit schwindet des Dichters letzte Hoffnung. Am 6. November 1315 verurteilte Florenz Dante Alighieri und seine Söhne als Empörer.

Von einer politischen Reise nach Venedig in Ravennas Interesse holte Dante sich den Tod.

Wohl ehrte man Dante nach dem Tode, doch schwieg der Hass auch dann nicht, und der Ruhelose fand nicht einmal im Grabe Ruhe. Um seine irdische Hülle vor Schändung und Ueberführung nach Florenz zu schützen, hatten Mönche sie versteckt. Durch ein Wunder wurde sie

zum grossen Feste Italiens, zu des Dichters 600-jährigem Geburtstage aufgefunden.

Früh begann der Dante-Kultus und schwieg zum Teil im 17. Jahrhundert, um im 18. wieder zu erwachen und seit dem 19. mit unüberwindlicher Macht sich zu entfalten. Italien stand nicht allein da. Deutschland gründete als erstes seine Dantegesellschaft im Jahre 1865, dann folgte Amerika 1882 und des Dichters Vaterland 1888. England, Frankreich und Russland haben ihrerseits die Dante-Forschung mit reichen Gaben gefördert.

Als Liebesdichter hat Dante seine Anregung zunächst von den provenzalischen Trobadors erhalten. Aber aus ihrer Liebesdichtung ertönt nicht die Sprache des Herzens. „Ihre Poesie war mehr eine Sache des Verstandes, als des Gefühls. Die Liebe war eigentlich nur ein Vorwand zu Versen. Ihr Hauptstreben war der Ruhm“. Dante redet in seinen Dichtungen die Sprache des Herzens, nicht die der Konvention. Aus dem Herzen kommt sein Lied und dringt ins Herz.

Ein Trobador, der weniger beachtet wird, hat, wie es mir scheint, mächtig auf Dante eingewirkt. Wenn ich im 27. Gesange des „Paradieses“ Petri Worte gegen die „In vesta di pastor lupi rapaci“ lese, dann klingt mir im Ohr Guilhem Figueiras Roma-Sirventes. Mit grausamem Hohn hatte der Schneider seine leidenschaftlichen Worte nach der Strophe und Melodie eines beliebten geistlichen Liedes geschrieben und dadurch die Wirkung nur um so gehässiger gemacht. Dieses Rügelied, das an Luthers Kraftsprache erinnert, erregte die Begeisterung des Hasses bei den Kaiserlichen. Man kann das Gedicht auch heutigetags nicht kaltblütig lesen. Dante musste seine Wirkung kennen und fühlen, und es ist mir, als ob ich in der „Göttlichen Komödie“ gar manchmal die machtvollen Worte des Liedes durchklingen höre, wenn der verderbte Klerus gezeißelt wird.

„Rime“ oder „Canzoniere“ und „Vita nuova,“ das Präludium der „Göttlichen Komödie,“ enthalten Dantes von Boccaccio mit Recht schön genannten Lieder, doch wundervoll ist auch des jungen Dichters muttersprachliche Prosa, die wir im „Neuen Leben“ finden.

Auch im „Gastmahl“ wechseln Prosa und Poesie. Die Lieder über Liebe und Tugend sind Speisen, die Erklärungen sind Brot. Dieses Werk sollte dem Volke das Wissen der Gelehrten mundgerecht machen. An die Stelle Lateins tritt Italienisch, und schön ist der Schutz und das Lob der Volkssprache im ersten Teil des „Gastmahls“.

In einer Zeit, in der das alleinseligmachende Latein alles geistige Leben mit unbeschränkter, unfehlbarer Macht beherrschte, wagte es

Dante Alighieri ein wissenschaftliches Werk in die Aschenbrödeln des werdenden Italienisch zu kleiden und noch besonders über diese verachtete Volkssprache zu schreiben. Er spricht von ihr zu den vor Verwunderung starren Gelehrten seiner Zeit im Werke „De vulgari eloquentia (eloquio)“. Im ersten Buche dieser unbeeendigten Arbeit lernen wir Dante als den Pionier der Sprachwissenschaft kennen: Er konstatiert die Verwandtschaft des Provenzalischen, Französischen und Italienischen. — Der Dichter kommt zum Schluss, dass das von ihm gesuchte „Vulgare illustre“ nicht einer Stadt oder einem Ort angehöre, sondern ganz Italien; dass in jedem italienischen Dialekte ihm nötige Elemente sich finden. Es ist die von den grössten Dichtern Italiens verwandte italienische Volkssprache. Dante selbst bedient sich vorwiegend der Mundart von Florenz. Er bereichert sie mit Lehnwörtern aus dem Provenzalischen, Französischen und mit eigenen Wortbildungen. Was man mit dieser Sprache erreichen kann, zeigt Dante in der „Commedia“. Es ist Alighieris Verdienst, dass Italien so schnell eine nationale Sprache erhielt.

Seine politischen Ideen hat Dante in einem Werk über die Monarchie („Monarchia“) niedergelegt. Drei Sätze sind es, in denen er sein System zur Anschauung bringt: Die Monarchie ist zum Heil der Welt unbedingt nötig¹); das römische Volk ist der Träger der Weltherrschaft; der römische Kaiser hat sein Amt unmittelbar von Gott und steht völlig ebenbürtig neben dem Papste²). Das höchste Gut ist der Friede, der nur gewahrt werden kann, wenn über den streitenden Fürsten eine höhere Instanz vorhanden ist. Der Kaiser wahrt die Gerechtigkeit, weil er über alle Begier erhaben ist. Mit der kaiserlichen Autorität verbindet sich die philosophische. Der Philosoph, in dessen Unterweisung der Kaiser regieren soll, ist Aristoteles.

„Sed humanum genus potest regi per unum supremum principem, qui est Monarcha“ (I, XIV, 4). Dieses sei indessen nicht so zu verstehen, dass auch die geringsten Entscheidungen in der kleinsten Gemeinde vom höchsten Herrscher ausgehen müssten; denn die Eigentümlichkeiten der Länder erfordern eigene Gesetze; sondern das Menschengeschlecht soll nur von ihm in den gemeinsamen Dingen, die alle angehen, „secundum sua communia, quae omnibus competunt“, nach gemeinsamer Regel zum Frieden geleitet werden.

1) Monarchia, I, XII, 13: „ . . . ad bene esse mundi Monarchiam necesse est esse“.

2) Aber — „illa igitur reverentia Caesar utatur ad Petrum, qua primogenitus filius debet uti ad patrem“. Monarchia, III, XVI, 18 (am Ende)

Im ersten Buche (Kap. 12) der „Monarchia“ lesen wir folgende Worte, welche die Wände moderner staatlicher Institutionen schmücken könnten: „Non enim cives propter consules, nec gens propter regem, sed e converso consules propter cives et rex propter gentem.“ Darum ist auch der Monarch, nach Dantes Worten, „minister omnium“ („Der König ist der erste Diener seines Staates“!).

Kraus findet in Dantes Staatslehre die richtige Idee des Kulturstaates (geistige und sittliche Hebung des Menschengeschlechts), den Erweis des inneren Wertes der Monarchie, den nationalen Gedanken Italiens, die Ablehnung der Führung des Klerus in politischen und bürgerlichen Angelegenheiten, den Weg zur Reform der Kirche (idealer und religiöser Katholizismus, nicht politischer), Beteiligung an der Lösung des Problems, das richtige Verhältnis zwischen Staat und Kirche herzustellen. Ich möchte dem noch hinzufügen: „In der „Monarchia“ finden wir den Gedanken an die Bewerkstellung des Weltfriedens mit Hilfe des Völkerbundes unter der Führung des Kaisers“.

1329 wurde Dantes „Monarchia“ durch den Kardinallegaten Beltrando del Poggetto als häretisch öffentlich verbrannt. Vom Index der verbotenen Bücher ist das Werk offiziell bis heute noch nicht gestrichen.

Von Dantes lateinischen Briefen sind vier mehr oder weniger echt, nämlich 1) An die Fürsten und Völker Italiens bei der Ankunft Heinrichs VII. 2) An die Florentiner. 3) An den Kaiser Heinrich VII. 4) An die italienischen Kardinäle in Carpentras.

Die Echtheit des Briefes an Can Grande della Scala ist fraglich, trotzdem hier, unter voller Uebereinstimmung mit den Gedanken des Dichters, die Grundidee und der Zweck der „Komödie“ auseinandergesetzt ist.

„La Commedia“, Dantes erhabenstes Werk, so genannt, weil es nach rauhem und schrecklichem Anfang erfreulich und beglückend endet und in der Volkssprache geschrieben ist, gehört zu den grössten Wundern, die der Geist des Menschen zustande gebracht hat. Die begeisterte und dankbare Nachwelt nannte sie „la Divina“ (die Göttliche). Eine jede Zeit hat in ihr geforscht, eine jede Zeit hat sie begeistert. Es ist unmöglich, durch die grosse Literatur über dieses Werk sich durchzulesen, seine Schönheit, seinen Gedankenreichtum in aller Kürze wiederzugeben. Lesen muss man die „Göttliche Komödie“! Von den vielen schönen Uebersetzungen, es sei nur die letzte von Zoozmann¹⁾

1) Richard Zoozmann, Dantes Werke. Leipzig, Hesse & Becker Verlag, 1921.

genannt, empfehle ich die von Philalethes, des edlen Sachsenkönigs schönes Werk.

Uebermenschlich ist das „Epos vom inneren Menschen“. Lebendig und überwältigend ist alles hier beschrieben: die menschlichen Schatten mit ihrem irdischen Hass und ihrer Liebe, Geschehnisse voll Grauen und auch voller Humor, Orte in wunderbarer Klarheit, Bilder voll Schrecken und Schönheit, durchdrungen von des Dichters Lehren, Empfindungen, Erinnerungen. Tief gerührt stehen wir vor der Hölle Schrecken und der Sphären Harmonie. „Wie die Szenen eines Schauspiels, so lebendig, so fesselnd und wahr ziehen die Gesänge dieses Liedes am Geiste des Lesers vorüber. Mehr als einmal glaubt man bei der Lektüre dieses Epos mit seinen 14 233 Versen nicht mehr ein papierenes Buch, sondern die Bühne vor sich zu sehen und jene Bretter, die die Welt bedeuten.“

Alles, was die Zeit des Dichters empfand, die Gedanken der Führer des mittelalterlichen Geistes, des Aristoteles und Thomas von Aquino, das ganze Wissen des Mittelalters, Dantes weitreichende Anschauungen, alles das wogt uns entgegen und zwingt uns, das Werk und den Meister zu bewundern. Gericht hält Dante über seine und vergangene Zeiten, und schwere Urteilsprüche hören wir ihn fällen. Doch gibt es so manchen in der Hölle, über dessen Qualen der mittelalterliche Dante bitter weint, oder dem er sein Mitgefühl äussert, die Vorwürfe Virgils und seiner eigenen Zeit übersehend. Hier erinnert er auch uns an unsere Vergehen, denn wir finden in der „Hölle“ auch unsere Sünde und hören die Stimme des Gewissens. Dante ist nicht nur in persönlichem Interesse in der Hölle gewesen. Nein, auch uns wollte er im Traum dorthin bringen, um uns den Weg zum Berge der Läuterung zu weisen und im irdischen Paradies zu erwecken.

In der antiken und mittelalterlichen Literatur hatte die Allegorie als Kunstform eine grosse Bedeutung. Im „Gastmahl“ hat sich Dante praktisch und theoretisch für die Allegorie als Kunstmittel ausgesprochen. In der „Komödie“ wendet er sie an und zwar schon in den ersten beiden Gesängen. Man soll aber in der „Göttlichen Komödie“ nicht allein die Allegorie sehen. Die Personen und Erlebnisse sind hier nicht nur Symbole, sie sind wirkliche Menschen und Geschehnisse. Virgilius ist keine allegorische Figur, er ist eine historische Persönlichkeit, der grosse Römer, in dessen 4. Ekloge das Mittelalter die Verkündigung des Weltheilandes sah; der berühmte Dichter, den Dante sehr verehrte, liebte und seinen „pedagogo“ nannte. Beatrice ist nicht die Personifikation der Theologie oder der Gnade. Sie ist ein schönes florentinisches Mädchen,

uns wohl auch dem Namen nach unbekannt (Folco Portinaris Tochter und Simone dei Bardis Frau war sie nicht), dem Dante mit der ganzen Macht der ersten Liebe sich hingab.

Die erste Liebe! Sie ist die Poesie des Lebens und führt die Menschen selten zusammen, doch in ihren Herzen lebt sie bis zum Tode. — Wer einen heiss geliebten Menschen durch den Tod verloren hat, der versteht, dass dem Dichter Florenz nach dem Tode seiner Beatrice verödet zu sein schien. Der Gläubige sieht auch in seinem zum ewigen Leben dahingegangenen geliebten Menschen einen Engel, gibt ihm einen Platz im Himmel und hofft auch in Not und Bedrängnis auf die himmlische Hilfe der oder des Seligen.

So ist denn Beatrice persönlich keine Allegorie. Ihr einzelnes Handeln nur drückt allgemeine Wahrheiten aus. Sie ist Dantes Geliebte, seine selige Lehrerin himmlischer Geheimnisse, wie Virgil, der berühmte römische Dichter, der Weise des Mittelalters, Dantes geliebter Lehrer, sein irdischer „pedagogo“, in der Überwelt bis zu den Grenzen der Vernunft sein Leiter ist. Kurz gesagt, „nichts ist nötiger für Dante, als dass seine Beatrice auch uns einfach Beatrice bleibt und sein Virgil das ganze Gedicht hindurch Virgil.“

Dante will in der „Komödie“ „Dinge erzählen, die sich einmal wirklich ereignet haben, die ihn aufs tiefste erschüttert haben, und die er unter der schönen Erfindung einer Jenseitsreise am eindrucksvollsten zu schildern vermag . . . Aber unter dieser historischen Erzählung vergangenen Geschehens liegt die ewige Wahrheit verborgen von der Rettung der Menschen durch Gottes Gnade und Fürbitte der Seligen, einmal geschehen in Dantes Leben, immer sich wiederholend, solange Menschen irren und gerettet werden.“ Und in diesem grossen Rettungswerk gibt uns Dante sich selbst ganz und gar. Mit Recht hat sein göttliches Lied den Namen „il Dante“ getragen.

[Die „Göttliche Komödie.“ Der Inhalt der drei Reiche (Hölle, Läuterungsberg, Paradies). S. 20—26.]

„ die Liebe,

Die da die Sonne rollt und andern Sterne.

Das Lied der ewigen Liebe, „il poema sacro“ ist zu Ende. Dante erwacht . . . im irdischen Paradies und das irdische Paradies trägt er nun in sich. „L'Alma sdegnosa“ hat Ruhe gefunden.

Alighieris Unglück wurde ihm zum Glück. Aus der Heimat vertrieben, rettete er sich vor parteipolitischer Einseitigkeit, herrschsüchtigem Parteihass. Im ruhelosen Umherirren reift er zum vollkommenen Menschen, tiefen Denker und wahren Künstler. Dieses Leben gab ihm den

weiten, mutigen Blick. — Sagen will er den Menschen, was ihnen not tut, ihre sie quälenden Fragen beantworten und ihnen zeigen, wie man schon auf Erden zur Ruhe, zum Frieden, dem Vorgefühl des Paradieses gelangen kann. Was Dante sich vornahm, hat er in der „Göttlichen Komödie“ erfüllt und anderen Glück spendend, fand er es auch für sich selbst.

Gerade unserer Zeit steht Dante Alighieri nahe. An der Erfüllung seiner Sehnsucht arbeiten unsere Tage. Mit Recht sagte der König von Italien am 13. Juni 1921 bei der Eröffnung des Parlaments, dass Dantes 600-jähriger Todestag mit dem Jahre zusammenfällt, in welchem Italien die ihm von Dante bezeichneten Grenzen erhielt. Italien ist geeinigt in den von Dante prophezeiten Grenzen, in der von ihm bezeichneten Sprache, und im einigen Italien ist die „Donatio Constantini“ vergessen. Das Schwert ist der Hand der Kirche entglitten, der Hirtenstab lenkt die Welt auf den rechten Weg. In der Menschen Leiden und Nöten hören wir die zur Liebe mahnende Stimme aus der Ewigen Stadt. Und unbemerkt wächst die Autorität der Kirche in der von Hass und Bluttat müden Menschheit. Doch nicht nur nach innerem, auch nach äusserem Frieden sehnen sich die Menschen. Die Welt zum äusseren Frieden zu lenken, tut Amerika den ersten Schritt. Der vor unseren Augen geborene Völkerbund hofft, unter der Leitung seines der Neuzeit entsprechenden Führers den Frieden zu garantieren. Dem „Curator orbis“ muss aber, nach Dantes Vorschrift, die „Cupiditas“ fremd sein. Diese Begier, die Wurzel des menschlichen Unglücks zur Zeit Dantes, lastet auch auf uns, und unter ihrer Wirkung vergessen wir unseres Lebens Zweck und Ziel. Wie einst seine Zeit, erinnert der Dichter auch uns an beides im schönen Bilde des 26-ten Gesanges der „Hölle“.

Odysseus, der tapfere Seemann, ist mit seinen Getreuen, im heissen Wunsche die Welt kennenzulernen, bis zu Spaniens und Marokkos Gestaden gelangt. Ergraut waren die Helden, als sie zu den Halt gebietenden Säulen des Herkules kamen. Der Vorgänger des Kolumbus ruft die Genossen, denen noch ein kurzer Rest des Lebens verblieben, der Gefahr trotzend, vorwärts, der Sonne nach ins unbekannte Land.

„ wurdet

Ihr doch gemacht nicht, gleich dem Vieh zu leben,

Nein, dass nach Tugend ihr und Kenntnis ringet,“

fügt er seinem Aufruf hinzu.

Die begeisterten alten Seeleute beginnen ihren „tollen Flug“. 5 Monate bewegten sie die Ruder und sahen endlich von weitem einen hohen Berg. Kurz ist die Freude. Es erhob sich ein Sturm. Das

Schiff ging unter, und über dem Haupt der Helden „schloss sich die Meerflut.“

Auch unsere Zeit kennt so manchen „tollen Flug“. Der eine von ihnen machte den Menschen zum Beherrscher der Luft, der andere gab uns ein Reich.

Der Berg, der Odysseus und seinen Gefährten so unheilvoll war, ist der Läuterungsberg. Der Mut sich ihm zu nahen, unterliegt der Todesstrafe. Dante musste als treuer Sohn der Kirche die Strafe bestehen lassen, aber im Herzen hält er es mit den Helden. Er sieht mit unsren Augen, unsre Gefühle bewegen ihn. Er will mit diesem Bilde den Glauben an die hohen Ziele des Menschen, an die Macht der den Tod verachtenden Begeisterung in uns wachrufen; zeigen, dass eine grosse Tat zum Wohl der Menschheit uns teurer ist, als das Leben; beweisen, dass trotz all unsrer Nichtigkeit hohe Bestrebungen uns innewohnen. Gewürm nennt uns Dante im 10. Gesange des „Läuterungsberges“, doch Gewürm, „bestimmt, den Himmelsschmetterling zu bilden.“ Die schönen, leichten Flügel dieses Falters wachsen, wie des unsterblichen Dichters Leben zeigt, — in Qual und Leid.

Moderne Gedanken und Gefühle finden wir im grössten Menschen des Mittelalters. Er hat die Zwischenwand zwischen sich und uns niedergerissen. Die Zeit hat nicht die Macht, uns von Dante zu scheiden. Hierin offenbart sich am klarsten seine Schöpferkraft. Das gibt uns die Möglichkeit anzunehmen, dass Dantes Werke ihren Reiz so lange nicht verlieren werden, wie Menschen auf Erden leben.
